ЖИТТЯ
і
ЗНАННЯ

1144/II

ЖАВНИЙ
. Франка

РІК V. 1931. ГРУДЕНЬ Ч. 3. (51).

З М І С Т:

І. Брик: День „Просвіти“ (1 обр.). — Я. Пастернак: З народнього календаря: І. Св. Андрій, — ІІ. Св. Микола (1 обр.). — І. Старчук: Глиняні забавки (4 обр.). — Я. Пастернак: Середньовічні городи на Закарпаттю (2 обр.). — І. Б.: Чужі про красу й багацтва Закарпаття (1 обр.). — І. Крипякевич: Історичні проходи по Львові (2 обр.). — І. Брик: Михайло Лучкай. — М. Левицький: Гріхи що до складні. — М. Масюкевич: Суспільність та дослідження її. — Е. Храпливий: Хліборобство в Чехословаччині (5 обр.). — М. Бардега: Дещо з історії рожі. — Хр. Чуда новітнього молочарства (3 обр.).— Е. Жарський: Таємниці клітини (1 обр.). — Життя в морських глибинах (3 обр.). — Ю. Крохмалюк: Перемоги техніки в двох останніх роках. — Макіявелізм. — Що їдять люди? — Світильний газ. — С. Пастернак: Кімберлей (1 обр.). — Сліпі на кольори. — Місто без авт. — Серце. — Число тих, що слухають радія. — А. Їрасек: Песиголовці. — Вежі мовчанки (1 обр.). — Вістиз „Просвіти“.

Запросини до передплати на рік 1931—1932.

З 1-го жовтня 1931 р. почався пятий рік існування одинокого українського популярно-наукового журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

НА РІК ВИЙДЕ 12 ЧИСЕЛ. — КОЖНЕ ЧИСЛО ПО 32 СТОР. БАГАТО ІЛЮСТРОВАНЕ.

Журнал подає всебічний погляд на ріжні ділянки науки й життя; виясню є всі важні питання науки й життя в доступний спосіб; подає звістки про найновіші й найважніші досягнення, здобутки й винаходи в науці й техніці; творить багате джерело для доповнення й поширення знання, для самоосвіти, для викладів і грімких читань в читальнях і кооперативах; містить пребагатий ілюстраційний матеріял, який робить наглядними й оживляє поодинокі статті журналу.

Хто повинен бути передплатником „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“?

Журнал „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“ повинен находитися в кожній українській хаті, кожній українській читальні, кооперативі, освітній і культурній установі!

Журнал повинні передплачувати всі, що займаються освітньою і культурною роботою в народі, першзавсе наше Учительство й Духовенство, а далі всі інші звання, як Адвокати, Лікарі, Інженєри, Промисловці, Торговці, приватні й державні Урядовці.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18.00 зол., на 6 місяців 9.00 зол., на 3 місяці 5.00 зол., поодиноке число коштує 2.00 зол.

На терені Ромунії передплата приймається у п. Дмитра Геродота Strada Delea - Veche, 45. Bucarest IV. і виносить на 3 місяці 150 л., на 6 міс. 275 л. і на рік лише 500 леїв.

За кордоном на рік виносить 4 ам. дол., на 6 міс. 3 дол., на 3 міс. 1.20 ам. дол., поодиноке число коштує 0.35 ам. дол.

Для членів Т-ва „Просвіта“ за кордоном 3 ам. дол.

Комплєти ІІ., ІІІ. і IV. річників можна замовляти по ціні: 18.00 зол. за брошурований і 23.00 зол. за опр. в півполотно зі золотими витисками на фронті і хребті.

Хто пришле до 1. січня 1932 р. цілорічну передплату, отримає даром одну книжку до вибору передплатника: Т. Фотинюк: Шкідники наших господарських ростин, та спроби їх нищення, 47 образків, ст. 148, або: М. Присташ: Наука гри в шахи, з багатьома рисунками і зразками гри, ст. 130.

Просимо присилати передплату.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ й АДМІНІСТРАЦІЇ:

ЛЬВІВ, РИНОК ч. 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“.

Société „Prosvita“, Léopol, Rynok 10. Pologne.

Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

Апотеоза „Просвіти“, живий образ членів читальні на Знесінню к. Львова.

ДЕНЬ „ПРОСВІТИ“

Написав ІВАН БРИК.

І знову день 8. грудня — День „Просвіти“, грудень — місяць „Просвіти“ — „Дар Просвіті“.

І це українському народові, усім його верствам, не може надоїдати, як не може надоїдати сонце, що його день-у-день радо витаємо, як ніколи докучливим не може бути те, що є добре, гарне, велике.

А це справді велике й гарне національне свято. Ми навязали до світлої культурної традиції, щоб творити ще світліше майбутнє. Не кожний рік, а кожний місяць ставить до „Просвіти“ нові, настирливі домагання, перед нею розгортається карта великих завдань у ділянці поширення й поглиблення освіти, поширення й скріплення орґанізаційних клітин, перетоплювання наших сердець в огні національної свідомости й карности. Минувшина дає нам ясні приклади розуміння ваги освіти для широких мас народу і тих глибоко відчутих, саможертвою освячених змагань, що їх джерелом був високий ідеалізм та щира охота.

А тимчасом і то головно після великої війни, в часі надто вже трівожного перематеріялізування людства, освітня праця, позашкільна освіта, виховування дорослих стають предметом поважних заходів та користуються такими ріжнородними методами й засобами, що творять для себе окрему ділянку культурної праці, для якої потрібні уже фахівці, освітні працівники з теоретичною підготовкою та дальшим, безупинним доповнюванням свого знання.

Виходить ясно, що одною з найпекучіших потреб є зібрання й підготовлення фахових просвітян, які працювали-б і в централі і на місцях та сіткою своєї орґанізаційної й методично веденої виховної роботи захопили цілий край.

Традиційна охота, добра воля, ідейність громадянства стануть тоді конечними помічними чинниками для успішного ведення цеї праці.

Створення кадрів фахових просвітян і здобуття фондів на здвигнення Освітнього Інституту — отсе й задушевне бажання централі, що його задумує здійснити Святом „Просвіти“.

А це бажання не безвиглядне, бо творча сила нації велика.

Та покищо над „Просвітою“ чорною хмарою нависла матеріяльна скрута. „Просвіта“ найшлася в дуже небезпечному положенню, яке стає ще грізніше, трівожніше у звязку з загальною господарською крізою. І отсе саме хвиля, яка ставить перед нами наказ здобутися на єдинофронтовий, могутній наступ, промінням самопосвяти й карности розбити цю важку хмару, подихом нашої ідейности розвіяти її.

Звичайний рахунок показує, що й мимо тяжких часів зробити це не трудно. Треба тільки хотіти, і то перш усього українській інтеліґенції в краю, бо нарід готовий — треба тільки до нього прийти.

Під цю пору повинні замовкнути усі критики — щирі й менше щирі — усі партійні чи клясові порахунки. Прийде пора й на це. Та не тепер, коли треба ратувати, а не кричати. Бо-ж „Просвіта“, її моральне й матеріяльне надбання, це добро цілої нації, усіх без виїмку, а передовсім тих, що знають і цінять її дотеперішнє післанництво не тільки на нашій галицькій волості, але й далеко за її границями — тих, що розуміють її велику ролю сьогодня і завтра, а через те й дорожать нею.

Поставмо собі хоч на хвилинку питання, що було-б тоді, якби „Просвіти“ не стало. Може дехто й відповість, що світ від того не завалиться, як не валиться від неодної погані. Але для тих, що їм не байдужа доля народу, що їх огріває віра в кращу, яснішу будучність — це була-б катастрофа. Катастрофа для цілої нації, нас усіх і кожного зокрема, навіть для тих, що сьогодня стоять ще з краю, або й злобно підсмішковуються. Катастрофа, якої просто не подумати.

Виходить, що поміч „Просвіті“ повинна бути загальна, поголовна. Ратуючи „Просвіту“, ратуємо себе самих, наші покоління. Цеж таке ясне та самозрозуміле, що тільки короткозорий, тільки людина, що думає про себе і про сьогодня, зрозуміти того не зможе.

Якщо не обдурюємо себе, що хочемо засісти в народів вольних колі, то робім те, що й ті народи роблять і недавно ще робили, як жили в неволі. А початком і кінцем усіх їх змагань була загальнонаціональна освіта, культура, перевиховування й виховування цілих поколінь, було заправлювання до дрібної, тривкої буденної праці, до служби загалові і жертвування себе за нього. Отсе створило ті незрушні основи такої моральної і матеріяльної сили, що з вірою приходилось чекати хвилі здійснення найвищого Ідеалу Нації.

Нехай осьмий день грудня стане хвилиною скупчення нашого духа. Хай він буде тихою сповіддю, по якій прийде діло — бо сповнення громадянського обовязку.

З НАРОДНЬОГО КАЛЄНДАРЯ

Подав Я. ПАСТЕРНАК.

І. Св. Андрій.

Вже від сірої давнини є в людей велика охота відхилити бодай рубець густої завіси, якою заслонена таємнича будуччина. Вороження знане всім народам світа, а не стидаються того і найбільше цивілізовані, вірючи в можливість вгадувати те, що кого в житті чекає. Визначне місце в тих ворожбах займають деякі обряди, виконувані виключно молоддю. Вяжуться вони з відгадуванням будучої долі у сподіваному подружжі.

Більша частина тих обрядів та звичаїв походить ще з поганських часів, коли наші предки зверталися до могутніх сил природи з запитом, яка доля їм судилась. Опісля по приняттю християнства

Ворожба паляничками на св. Андрія. (З рисунку Іжакевича).

звязували вони своїх колишніх поганських богів із ріжними церковними святами й витворили таким способом двоєвіря, де ще довгі часи у новій формі християнських святих шанувалися старі боги. Зокрема поняття вищої сили, що кермує людською долею, злучили східні славяни, українці й москалі, з св. Андрієм „Первозванним“, апостолом України-Руси й виконують ці, переважно дівоцькі ворожби ввечері та вночі перед його святом. Колись давно був у них таким божеством ніхто інший, тільки сам Перун, бог сонця та громів і пан людської долі. Його деревляна статуя з срібною головою та золотими вусами стояла за часів Володимира Великого в Києві біля княжих теремів (палат) на горбі, на тім самім місці, де за старими київськими переказами св. Андрій поставив був перший хрест та приповів, що на цих горах засяє благодать божа. По приняттю християнства велів князь Володимир скинути Перуна в Дніпро і його місце заняла потім церква св. Андрія, а народ переніс одні його прикмети (керму людською долею) на того святого, а інші (громовладність) на св. Іллю. Потверджує це й другий переказ, що також в Новгороді станула церква св. Андрія на місці Перунового храму.

Були одначе й інші причини, чому саме навечеря св. Андрія стало спеціяльним святом молоді. І так новий рік починався колись на місяць перед Колядою, що припадає приблизно коло св. Андрія, а ріжні новорічні ворожби щодо будучого року вже були знані у старинних римлян, як це знаємо від їх письменників. На той самий час припадає також і початок Пилипівки, де кінчиться час осінніх весіль і зачинається піст, немов би вступ до нової серії шлюбів. Отже з кінцем старого церковного року є найвідповідніша пора поворожити собі, кого яка доля чекає „на той новий рік“ і хто яку пару собі найде, щоби справити потім весілля на весну, чи аж в осени.

Спеціяльні гри та забави ввечері перед св. Андрієм мало звісні, хіба тільки „кусання калити“, що деякі дослідники народнього побуту звязують ще з поганським почитанням сонця. Калитою називається на Україні велика пшенична паляниця, яку мажуть медом та вішають на сволоку, а біля неї саджають парубка зі шматиною, вмоченою в саджу. Присутні на забаві парубки й дівчата під'їздять до калити, мов нечиста сила, на кочерзі й пробують її вкусити, а парубок із шматиною старається їх при тім розсмішити і, якщо йому це вдасться, маже їх саджею та не дає вкусити паляниці. Відгук цеї забави подибується місцями й у нас. Напр. у Жовківщині вішають деякі на сволоку малу паляничку і підскакують, щоби вхопити її зубами.

Дуже старим звичаєм є інше вороження паляничками, якому приписують, напр. на Волині, велике значіння. Робиться це так. Рано до схід сонця йдуть дівчата до криниці, набирають губою „непочатої води“, місять на ній малі паляночки й напікши їх, кладуть на лаві та кличуть пса в хату; котрої дівчини паляничку пес з'їсть, та цього року віддасться. Згадка про таку ворожбу подибується в Німеччині вже в XI. ст., але в нас найстарші писані відомості про андріївські ворожби походять щойно з половини XVII. ст.

Найбільше поширеним способом вороження є виливання на воду воску або олова, яке потім держиться до світла і з форми тіни вгадується заняття будучого жениха, чи взагалі долю в новім році. Він принявся також у інтеліґенції і то по всій Славянщині.

З інших способів вороження згадаємо ще старий звичай наслухувати, з котрого боку пси брешуть, що знають також чехи, далі: питати прохожих за їх іменами, рахувати коли в плоті, приговорюючи: вдовець-молодець (дуже улюблене в Дрогобиччині), ловити в ріці, що попаде в руку (щоби знати, чим буде жених), ставляти чоботи один коло одного, котрий із них вийде за поріг, тягнути карточки з ріжними чоловічими іменами, перетягати шнурки через дорогу, щоби на них ловилися парубки, або вкінці сіяти сімя. На Волині кажуть при тім:

Андрію, Андрію!
Я на тебе коноплі сію,
Димкою волочу,
Бо дуже заміж хочу!

II. Св. Микола.

Народні вірування та звичаї, що відносяться до св. Миколи, зовсім відмінні від андріївських. Коли апостол Андрій є тільки одним із святих та може кермувати людською долею не тільки в нас українців, св. Микола є саме нашим народнім святим, а зокрема на Вел. Україні справжнім богом („великий бог Микола"), ба навіть наслідником на божий престол. Він може навіть ухилити смерть від чоловіка, про що кружать між народом ріжні оповідання. Св. Миколу уважають божим угодником, що помагає у всіх людських ділах і роздає усякі добра. Як був ще єпископом в м. Мирі Лікійському (Мала Азія), ходив він, кажуть, по Україні і дуже мав любити малих дітей, для яких у нього все найшовся якийсь дарунок. У звязку з тим витворився у східніх славян, українців та москалів, звичай ,принятий головно інтеліґенцією, давати на його празник дітям дарунки, які св. Микола підкладає вночі під подушку.

Рівночасно св. Микола є покровителем не тільки вдів і сиріт, але й цілого господарства, так що господарі, виходячи з хати, здають її на його опіку. Будучи охоронцем майна чоловіка, має він власть над злодіями, але з ним роблять умови на випадок помочі не тільки ті, що бажають охоронити себе від крадіжі або хочуть відібрати вже вкрадену річ, але й самі злодії, як вибираються красти. Одні й другі обіцюють на випадок удачі Миколі в нагороду звичайно велику свічку, часом „як кінська нога".

В Галичині й на Поділлі поширене вірування, що св. Микола завідує вовками. Він їх розганяє і тому народ молиться на його празник до нього, щоби хоронив від вовків. Гуцули дають тоді „на боже" і приносять будзи на акафіст, щоби св. Микола „худібку стеріг". На Кубанщині по церквах ставлять найбільше свічок перед його образами.

Св. Микола також дуже помагає при ріжних хоробах. Його імя згадується в зашіптуваннях для затриманя крови, проти хробаків у худоби, від напасти диких звірів на скотину, від пристріту й від уроків. В тих зашіптуваннях згадується св. Микола або сам або разом з іншими святими.

Свято Миколи припадає на весну (теплий Микола) і з початком зими (зимний Микола), коли погода часто міняється, і це дало народові причину вважати Миколу також творцем цих метеорольоґічних змін. Мабуть тому думають білорусини, що празникування в честь Миколи хоронить від граду. Від Миколи починаються великі морози, тому й кажуть на Волині: Варвара заварить, а Микола пригвоздить.

На попразен по літнім і зимнім Миколі святкують місцями у нас і на Україні „Миколиного батька". „То ніби не урочисте свято, але в полі не годиться робити".

Вкінці в стародавньому письменстві, куди попала неодна памятка народньої духової творчости, є кілька оповідань про чуда Миколи Чудотворця. Тут згадаємо тільки одно, звязане з українським життям. В ньому кажеться про те, як то один киянин пустив полоненого половчина (половця) додому по викуп за порукою образу св. Миколи і як то св. Микола примусив опісля віроломного половчина додержати обітниці, являючися йому часто у сні. А в новому українському письменстві маємо дві приказки Степана Руданського про св. Миколу й москалів та кілька оповідань і театральних представлень для дітей (ріжних авторів: Калитовського, Франка й ін.). Гарні пісні про св. Миколу зложив поет Осип Федькович.

ГЛИНЯНІ ЗАБАВКИ

Поданий нижче образок представляє своєрідне народне мистецтво — глиняні фіґурки-свиставки для дітей. Ці фіґурки біля 6 цм. заввишки, добре випалені в гончарській печі й легко помальовані білою фарбою. Одна з них тримає на руках дитину, друга несе в лівій руці кошик, третя танцює з вояком. Окрема ґрупа: вояк на коні.

Для чоловіка, який бачив неодну річ з давньої давнини, виглядають ці свиставки на дуже старі річи. Тимчасом це не так. Виконані вони минулого року, але цікаві тим, що дуже подібні до деяких давніх фіґурок, виконаних чи то з глини, чи то з іншого матеріялу тому сто, двіста, тисячу, дві тисячі й більше літ. Можемо припускати, що подібні фіґурки будуть виробляти також і люди, які прийдуть по нас. Чому?

Заки відповімо на це, пригляньмося ліпше фіґуркам. Відразу кожному впаде в очі, що вони не стрункі, але радше присадкуваті, шиї мають майже такі самі грубі, як голови, стіп не мають, раменами не вимахують, як у танці, а тримають їх близько себе. Причина такого виконання цих фіґурок це передовсім глина, яка по випаленні могла-б у тонких місцях тріснути.

1. Глиняні забавки із Старої Соли б. Самбора.

На цю обставину мусів гончар звернути увагу

передовсім. Робив фіґурки руками з памяти, уживаючи може тонкого деревляного патичка. Він неначе би говорив: усі люди та сотворіння мають голову, очі, ніс і т. д. — і легко зазначував ці части у кожної фіґурки, але так, що напр. лиця у кожної з них однакові. Сільським, чи маломіщанським жінкам, в широких спідницях з поясами, дає буйно сплетене волосся на голову, одній зазначує також коралі. Танцюючій парі дає капелюх і „чако“ на голови. Чако дає також воякові на коні. Кінь у по-

2. Ґрупа танцюючих біля грача на гарфі (глиняні фіґурки з острова Крети).

рівнанні з вояком трохи замалий, але для дітей він, не зважаючи на це, певно цікавий. Вкінці гончар фарбою ще більше оживляє фіґурки, так що живо пригадується одіж жінок зі сіл або містечок. Гарно відданий рух танцюючих, які неначеб „натрясалися“ перед скрипкою та цимбалами.

Тепер відповідь на питання: чому такі фі-

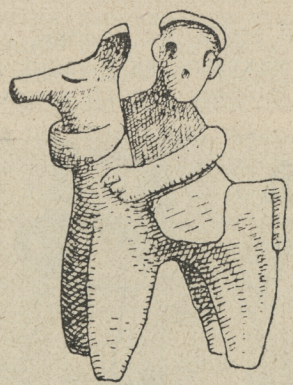

3 Їздець на ослі. Глиняна фіґурка з острова Кипру.

ґурки істнували й мабуть істнуватимуть? Це тому, що прості гончарі, чи різьбарі все, що собі представляють в памяті, виповідають простими формами, виконують простим способом, подібно до того, як це роблять діти або первісні люди. Прикладів на це можна найти багато. Якби піти по наших містечках та селах, де є гончарі — то певно там найдеться багато таких річей. Дещо подібні рисунки людей маємо на старих кафлевих печах на Гуцульщині, а подібні до них старинні фіґурки стрінемо всюди по музеях. Ось напр. осел і чоловік (рис. 3), ґрупа виконана з глини на строві Кипрі з початком першого тисячоліття перед Христом. Ще старші танцюючі жінки з острова Крети (рис. 2), також з глини. З новіших див. образок з кафлі на Гуцульщині з половини 19-го віку (рис. 4).

Приглянувшися усім цим прикладам, побачимо, що справді мусить бути якась одна менше-більше стала причина такого оформлення людських та звірячих фіґур. Є це людське життя, що на деяких ступнях культури є в ріжних часах до себе подібне. Річ мається зовсім просто: знаємо, що прості люди, малоосвічені, вживають простих приладів, говорять простою мовою, простим способом передають те, що переживають. Знаємо, що прості, первісні вдачі узагальнюють, упрощують свої думки: нпр. називають круглими і хліб, і яблоко, гарбуз, бальон, голову, око, трикутними дах церкви, хати, верх ялиці, тощо. Ми знаємо, що ці річи зложені та не такі прості, як коло, чи трикутник, але прості люди й діти так упрощують собі поняття відносно всіх тих річей. Знаємо також, що око має не тільки лукову брову та округлу зіницю, як це всюди виконав сільський гончар на своїх фіґурках-свиставках. Знаємо, що є ще повіки, брови, вії, білко, волоски брів, тощо, але простий гончар все те упрощує до двох значків. Діти, які роблять „коровки“ та ін-

4. Рисунок на гуцульській кафлі з Пістиня (коло 1850 р.).

ші звірята з глини, дали-б замість очей, напевно також ямки, зроблені патичком.

Знаємо також, що чоловік має стопи, пальці на руках і ногах, але відчуваємо, що й без того наші фіґурки живо стоять перед нами.

Що чоловік дійсно може уявляти собі і уявляє таким способом людські та звірячі постаті, на це є ще й інший спосіб: далеко перед нами йде чоловік, а ще далі кінь. У того чоловіка не бачимо ніяких його дрібних частей тіла, так само й у коня. А проте здалека розріжнимо дуже добре обі фіґури. Видко, що на це треба тільки доглянути важніші частини тіла: голову, тулуб, убрання, руки, часом може якийсь рух, але все тільки загально, без ніяких подробиць. Також у щоденному житті описуємо та означуємо людей і звірята такими простими знаками, як слово, напр.: чоловік, жінка, Іван, пес, гава і т. п., а чейже ці знаки-слова містять у собі не тільки кілька букв, але й дуже складні істоти. Певно кожному ясно, що знакові „пес“ відповідає правдивий пес, а знак пес тільки наче пригадує нам всі частини тіла, та всі прикмети пса. Є ще одна цікава справа, злучена з нашими фіґурками. Вартоб знати, чому саме оттакі фіґурки-свиставки робить гончар. На нашу думку, майстер мусів числитися, як кожний ремісник чи артист, з вдачею та духовими здібностями того, хто буде від нього їх купувати. Гончар може не здавав собі добре справи з того, але певно напівсвідомо розумів свій інтерес. Він певно відчував, що діти хотять мати свиставки цікаві, як „пани“, „коні“, „когутики“ і т. п. Певно також знав, що дитині треба дати таку річ, яку вона буде добре розуміти, та що їй не треба давати на свиставку пр. єгипетську фіґуру льва-жінку (сфінкса), бо дитина цього не буде розуміти.

З того, що вище сказано, зрозуміємо також, що дитина напевно не здивується, що люди не мають певної кількости пальців, ґудзиків при одежі, тощо. Аджеж діти уявляють собі подібно, як прості старші люди. Іван Старчук.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ГОРОДИ НА ЗАКАРПАТТЮ

Написав Я. ПАСТЕРНАК.

I.

В етноґрафічних межах Закарпатської України є багато старих, переважно середньовічних городів та замків, з яких деякі ще досить добре збереглися, але більшість творить вже тільки мальовничі руїни. Крім того є ще цілий ряд укріплень, з яких лишилися незначні сліди або тільки топоґрафічна назва вказує місце, де вони колись стояли.

Північна, гірська частина краю мала багато місць, укріплених вже самою природою, придатних до закладання городів і з того пильно користали від непамятних часів ріжні народи: траки, кельти, ґермани і славяни. Свідчать про це останки багатьох „поганських“ валів, укріплень, городищ, а крім того численні топоґрафічні назви, як Городок, Городище, Тин, Стража, тощо.

Такі земляні укріплення повставали здебільшого аж до XIII. ст., тільки доповнювано їх деревляними, деколи навіть камінними будівлями. В часі страшної татарської навали з рр. 1241—42, що обернула майже ціле Закарпаття в пустиню, показалося велике стратеґічне значіння камінних (мурованих) городів. Монголи захоплювали дуже легко несподіваним наскоком городи з перестарілими земляними укріпленнями й нищили огнем деревляні частоколи та вежі, але на добування камінних укріплень не мали ані способів, ані часу. Навчений цим досвідом угорський король Беля IV велів, зараз після того, як татари покинули Угорщину на вістку про смерть начального хана Оґатая, класти на пригожих місцях нові камінні городи та обводити дотеперішні камінними укріпленнями.

Хоч до цього часу на Закарпаттю були тільки королівські городи, угорські королі почали давати тепер дозвіл на будову замків також приватним особам. Рівночасно замки стратили свій виключно військовий характер як осередки оборони краю й королівської власти. Багато нових замків служило тепер за житла шляхотських родин та осідки адміністративних властей; останні носили назву жупних городів.

Страх перед новим нападом татар на Закарпаття показався даремним, проте плянова розбудова сітки нових камінних городів ішла далі. Так повстало в 2-ій половині XIII ст. значне число нових городів, з яких найбільше значіння мали жупні городи, осідки жупанів та їх урядів. Чи вони дістали назву від дотичної землі чи навпаки, нині тяжко ствердити, але друга можливість імовірніша, бо деякі городи стояли вже давніше, заки утворилися дотичні жупи.

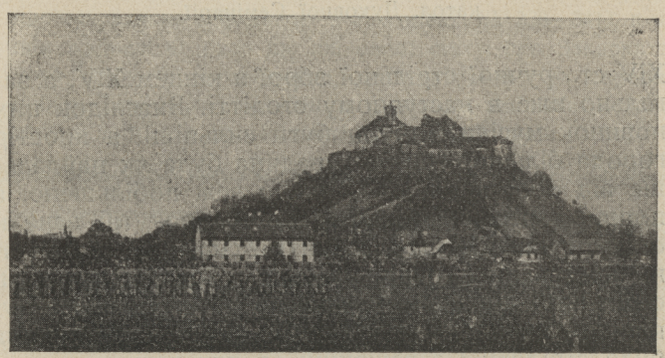

Замок Паланки (Варпалянка) к. Мукачева.

Городи творилися з малих початків і тільки звільна поширювалися, якщо на це позволяв терен. Деякі з них повстали з укріплених церков чи манастирів, як прим. Кежмарок, а ставили їх дуже солідно, що видно по їх руїнах, які довгі віки опиралися твердому зубові часу. Народній переказ, що до мулярської заправи давали тоді яйця, щоби збільшити її ціпкість, не є жадною байкою, бо збереглися оригінальні рахунки з будови городу в Капушанах з рр. 1410—1412, з яких виходить, що підчас його мурування дали до заправи дійсно білка з 9000 яєць.

В середніх віках вірили, що як замурувати в стіну живцем чоловіка, то город не можна буде

здобути, тому й тепер стрічаються у звалищах жертви цих жорстоких забобонів. І так у мурах руїн у Болотному Потоці знайшли замурований людський кістяк із замком у зубах, а знову в мурі костела у с. Яношівське липтавської жупи був кістяк дитини.

Перебудова та поширювання городів ішли не тільки для збільшення вигоди, але також, і то головно, щоби сяк-так приспособитися до нових вимог раз-у-раз удосконалюваної воєнної техніки. Способи оборони, з якими запізналися европейські війська підчас хрестоносних походів XI—XIII ст. на сході, брали під увагу на закарпатських городах вже при їх будові. Дальший розвиток та велику зміну архітектури городів спричинив винахід чорного стрільного пороху та заведення стрільної зброї. Гармат стали вживати в 1-ій половині

Колишній замок в Ужгороді, сьогодні приміщення греко-катол. Духовної Семінарії.

XIV ст., ручної стрільної зброї з кінцем XIV, а загально вже в наступному столітті. Внаслідок цих новинок мусіли й мури бути сильніші, а простір города більший, щоби середина була як найдальше від оборонної лінії. Число веж побільшено, а попри старі високі, круглі або чотирокутні, зачали ставити нижчі (тяжче вцілити), сильніші, що значно виставали з мурів назовні. Довгі прямокутні стрільниці призначені первісно на стріляння з луків, розширено тепер низом, щоби ними можна було стріляти і з гаківниць, а для гармат виломлено в мурах низькі широкі стрільниці та ставлено окремі, наперед висунені круглі вежі, так зв. „рондлі". Увесь цей постепенний розвиток видно добре на великих городах, де кругом старого ґотицького осередку поволі повставав новий ренесансовий город.

Замкове будівництво XVI ст. стануло вже на зовсім нових основах. Під твердиню не шукано вже високо положених місць, але радше низькі. Мури були нижчі, але зате дуже грубі, густо заломлювані, з многокутними баштами на рогах, з яких можна було добре „флянкувати" широкі й глибокі рови на воду. Про безпечність залоги й воєнних матеріялів дбали міцні підземні казамати. Але вже у XVII ст. нові замки зачали тратити своє стратеґічне значіння через великий поступ воєнної техніки, а з початком XVIII ст. перестали вони вже зовсім відповідати свому призначенню, пережилися. Ще за часів повстання Франца Ракочія (1703—1711) чимало з них придалося востанне, але це треба приписати тільки дуже обмеженим технічним засобам повстанців.

II.

В політичних границях нинішньої „Підкарпатської Руси" збереглися в доброму стані тільки два середньовічні замки, в Мукачеві та Ужгороді. Краще положення має Варпалянка, на терені Мукачева. Про неї говорить леґенда, що мадяри після свого приходу в карпатську кітловину побили там залогу славянського князя Ляборця і поставили на місці його городу укріплений табор, де відтак жили потомки їх вождя Арпада. В історії згадується цей город уперше в XIII ст. В рр. 1393—1414 був там паном українець, воєвода Федір Коріятович, що втік із Поділля перед литовським князем Витовтом і був відтак аж до своєї смерти березьким наджупаном. Він і надав замкові його нинішній вигляд. У 1657 р. знищили поляки Варпалянку, але 70 літ пізніше боронився там ще мадярський повстанець Ракочі проти австрійських військ. На початку XIX ст. замок перемінено у вязницю для політичних вязнів, в якій між іншим сидів і грецький князь Іпсілянті. До тої самої цілі служив він ще у світовій війні, а тепер управляють ним чеські військові власти, які думали свого часу перенести туди музей ім. Легоцького.

Ужгородський город згадується в історії вперше під 1248 р. Тоді належав він також до нащадків Арпада. В 1322 р. став жупаном в Ужгороді і паном на замку італійський еміґрант Іван Друґет, який його відновив та укріпив. Його рід сидів відтак на замку до 1691 р., коли пристав там у прийми Михайло Берчений, який перебудував замок по пляну французького інженєра Лємера на його нинішній вигляд. Після повстання Ракочія втік Берчений до Польщі, а його замок забрала держава й передала його опісля за Марії Терези греко-католицькому єпископові. На весні 1915 р. була там кадра УСС-ів, а нині є там грекокат. Духовна Семінарія. В тому місці, де тепер каплиця, в 1848 р. була спальня. В перших днях травня прийшли сюди поборові старшини. Молоді питомці окружили їх і співали „Тальпра мадяр". Після цього дуктор (настоятель) молодіжи, богослов IV. року Партеній Полкай перший скинув свій пояс і замісць нього припоясав на рясу шаблю. Захоплені цим прикладом вступили до гонведів Кошута і інші богослови, так що разом зголосилося тоді до мадярських повстанців до 35 богословів і до 25 іншої молоді з ужгородської Духовної Семінарії.

Недалеко від Ужгороду у східному напрямі є Горяни, де біля останків княжого городища та старих мурів є кругла каплиця (ротунда) мурована у романському стилі XI—XII ст., з прибудованою до неї навою у ґотицькому стилі.

На північний схід від Ужгороду, в долині ріки Угу лежить село Невіцьке-Підгороддя, а біля нього, на горі заввишки 264 м. видно звалища замку, мабуть з XIV ст.; замок цей був заложений ще в княжій добі. Свого часу належав він також до родини Друґетів. Підчас повстання Ракочія був він сильно ушкоджений і від того часу став пустіти. В останніх десятиліттях перед війною руїни були відновлені, на замковому подвірю

зроблено навіть місце для забав, але за війни все знову запустіло і щойно у 1922 р. зреставрувала звалища наново філія „Чеського туристичного клюбу“ в Ужгороді для краєзнавчих прогульок.

Чотири дальші руїни є в долині горішньої Тиси. І так на збочу Чорної Гори (568 м.) у Великому Севлюші видніють незначні останки городу „Канко“, збуреного Текелім у 1557 р. Місто Севлюш згадується вже у 1262 р. і того часу сягає певно й заложення городу. Дальше на схід, за р. Тисою, є на подовгуватому, 52 м. заввишки горбі біля Кірайгази (Дубовинка) руїни городу „Няляб“, який уже у XI ст. був важною пограничною твердинею, що боронила з півночі приступу до карпатської кітловини. У 1405 р. дарував його король Жигмонт Перенькому, дальша судьба його невідома.

На вульканічній скелі над повітовим містом Густе сторчать руїни городу, заложеного королем Володиславом Святим у 1090 р. на границі проти Польщі й Семигороду й докінченого королем Белею III. Переходив він часто з рук до рук, аж доки не згорів у 1766 р. від грому і від того часу запустів. З руїн збереглися головні мури самого замку, а вартову вежу збурили щойно у світовій війні.

Далі в напрямі горі Тисою лежить старе королівське місто Вишків, де на горі „Варгедь“ (594 м.) є останки городу, заложеного мабуть у XIII ст., а біля них печера, про яку є багато ріжних переказів.

Найбільш на схід висунені звалища замку є в с. Углія, що в долині р. Тереблі, північного допливу р. Тиси. Його історія вже зовсім невідома.

На захід від політичних границь нинішньої „Підкарпатської Руси“, але ще на нашій етнографічній території, в північній частині кошицької жупи є ще отсі руїни середньовічних замків:

1. Вранів (пов. місто): замок побудований у 1472 р., загинув без сліду;

2. Винне (пов. Михалівці): замок побудований у XIII ст., нині в руїнах;

3. Поздишівці (пов. Михалівці): замок побудований у XIV ст., загинув без сліду;

4. Ясенів (пов. Собранці): замок побудований у XIII ст., збурений Ракочим у 1644 р., нині в досить добре збережених руїнах;

5. Гуменне (пов. місто): скельний город, загинув без сліду;

6. Стропків (пов. місто): замок побудований у XIV ст., збурений мабуть на початку XVIII ст., нині в руїнах;

7. Земплин (пов. Січовці): замок стояв уже у XIII ст., збурений у XVII ст., зовсім щез, а на його місці станув костел;

8. Пороштин (пов. Січовці): замок побудований у XIII ст., загинув без сліду;

9. Січовці (пов. місто): гуситський замок із 1439 р., загинув без сліду;

10. Капушани (пов. Пряшів): замок побудований у XIII. ст., збурений 1715 р. згідно з ухвалою угорського сойму, нині в руїнах;

11. Шариш (пов. Пряшів): замок стояв уже у XIII ст. і був одним із найбільших, згорів до тла у 1687 р., нині в руїнах;

12. Березовиця (пов. Сабінів): гуситський замок з XV ст., загинув без сліду;

13. Ганиґівці (пов. Сабінів): замок стояв уже у XIII ст., називався до 1400 р. Новим Городом і був збурений австрійцями у 1557 р., нині в руїнах;

14. Каменица (пов. Сабінів): замок побудований у 1248 р., збурений австрійцями у 1557 р., нині в руїнах;

15. Плавеч (пов Сабінів): замок побудований у XIII ст., опустів щойно у XIX ст., нині в руїнах.

Від Редакції: Крім одинокої статті М. Творидла про закладання „Просвіти“ в Ужгороді (II, 336—341), в нашім журналі не було ще ані одної статті про Закарпаття, його стару й нову історію, культуру, мову та народній побут. Тому просимо наших тамошніх земляків подбати своїми дописами про виповнення цеї прогалини.

ЧУЖІ ПРО КРАСУ Й БАГАТСТВА ЗАКАРПАТТЯ

Закарпаття, це природний парк, в якому повно цікавих зразків найріжнородніших відмін звірят, це справжня ріжнокольорова виставка будівель, покладених всякими племенами.

На галицькій границі стрінете тут гірняків, що в поті чола управляють на хліб овес та випасають отари овець на гірських полонинах. Через округу Нижні Верецки веде найбільш мальовнича дорога-серпентина, що вється довкруги гори „Стой“. А звідтам уже недалеко до села Воловець, того осередка, що в ньому літом і зимою збираються туристи. Є там і готель для туристів. По дорозі з Воловця до Волового стрінете у багатьох селах особливші деревляні закарпатські церкви, з яких деякі числять за собою кілька століть і є справжніми памятками українського народнього мистецтва.

Найдете тут теж і цінні вишивки, які вишиває довгими зимовими вечерами закарпатське українське населення. А зайдете на схід до гуцулів від Рахова або Ясіня, то високо мистецькі вишивки просто вас очарують. Гуцульський сердак носить на собі одинокий своєрідний орнамент. Над джерелами Тиси життя закарпатських українців зовсім не змінилося. Однакове воно через цілі покоління, що вірно зберігають свої народні звичаї, ношу й будівництво. Незабутнє враження лишиться в вас, якщо зайдете в Ясіне або Рахів в неділю чи свято. Тоді сходяться на базарі селяни з найдальших країн. А в тижневі ярмарки проходжуються, пишаються, розглядаються ті, що спрагнені подружжя.

Справді тільки подивляти дорогу, що веде долиною Тиси до Рахова і Ясіня. Тут пасуться спокійно стада волів, а там на збоччах гір розкинені гуцульські хати. Очей не відірвеш від краси скель, що біля їх підніжжя весело граються води Тиси.

А те, що становить найбільше багатство Закарпаття, а що досі майже неткнене, це мінеральні джерела. Скількиж їх? Три-чотири-пять, може сім або й вісімсот. На усьому Закарпатті цілий ряд живців (купелевих місць), краще або гірше ула-

джених. Якщо-б вложити капітал, то там повстали-б такі цілющі живці, які є в західній Чехословаччині. Є там джерела міцно сірчаної і залізної води, є джерела соли й йоду. З деяких джерел

Полонина на Закарпаттю.

вода ще не відведена в потічок, добувається назверх і знову зникає. В деяких місцевостях, як от у Поляні біля Сваляви, є хоч які-такі санаторії. А полянська вода славна широко й далеко, її й експортують.

Незвичайно багатий на мінеральні джерела є мармарошський повіт, де у 98 селах начислено 234 мінеральних джерел. В Мармарошській Солотвині є при державній солярні знаменито уладжена купіль, якої сильні сільні джерела є цілющим ліком. По дорозі до Ясіня густо виросли вже й менші купелеві заведення.

Є на Закарпаттю ще й спеціяльні купелеві місця. Як їхати з півночі до села Волового, то наскочите на джерело, яке прозвали Карльсбадом. Високо вгору бє джерело, якого вода має таку силу як карльсбадська. Нема тут прегарних проходів серед камінних колюмн як у Карльсбаді. А замісць того є там ряд будок складених із негибльованих дощок, а в них „ваннові купелі". Є там справді звичайнесенькі ванни, та ще й підозріло пофарбовані. Але літом там справжній сезон. Пішки, автами, верхом пливуть туди з Волового „купелеві гості", здебільшого жиди. Пють воду, купаються і... уявляють собі, що вони в Карльсбаді.

(За Праґ. Прес. подав **І. Б.**).

ІСТОРИЧНІ ПРОХОДИ ПО ЛЬВОВІ

Написав І. КРИПЯКЕВИЧ.

Св. Юр, Городецьке й Янівське.

(Початки св. Юра. Церква, будинки й юридика. Святоюрські ярмарки. Історичні події. Городецька вулиця. Церква Благовіщення. Городецький цвинтар. Білогорща. Київська вулиця. Гора трачення. Кортумівка. Окопи Дорошенка. Янівський цвинтар. Байки. Вулька. Кульпарків.

Побіч Єзуїтського парку веде вулиця Міцкевича; давніше вона звалася Святоюрська, бо вела під церкву св. Юра. В 1840-их рр. вона була поросла ціла деревами.

Про початки церкви св. Юра є тільки леґендарні перекази. Одно оповідання говорить, що тут була печера серед тернів і в ній 1280 р. осів князь Василиск, він на старість літ хотів відпокутувати гріхи молодости і постригся в черці. На його бажання князь Лев на горі поставив церкву з букового дерева й мешкання для монахів. Інший переказ говорить, що манастир заснував князь Юрій. Справді з південно-західньої сторони гори була пеечра, але коло 1765 р. єпископ Лев Шептицький приказав її замурувати й примістив при ній деревляну кузню. Одинока історична памятка, що лишилася з княжих часів, це дзвін із 1340 р. з надписом: „Въ лѣ(то) ѕ҃ѡ҃м҃ѳ сольянъ бысть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменом Евъфимьемъ. А писалъ Скора Яковъ". Князь Димитрій це литовський князь Дмитро Любарт, що зайняв Львів по смерти останнього з Романовичів, Юрія Болеслава 1340 р.

За переказом першу деревляну церкву спалив польський король Казимир 1340 р. На її місце ігумен Евфимій 1363 р. почав будувати нову церкву, муровану і будову докінчив 1437 р. архітект Дорінґ. Ця церква визначалася незвичайно сильними мурами, так що тільки з трудом зруйновано її 1743 р. для будови нової. При церкві була деревляна дзвіниця з шістьма дзвонами, недалеко від неї криниця на десять ліктів, із цямбриною, покрита дахом, з неї тягнули воду колом із ланцюгом і відром. На півночі, від сторони Городецької вулиці йшов великий манастирський сад. Тут випливав потічок Середній, що творив невеликий ставок; потічок було ще видно в XIX в., він увіходив у канал на Городецькій вулиці. Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою памяткою у стилю рококо у Львові. Церква має плян грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоські бані, закриті балюстрадами; як прикрас ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттикою. В середині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляря-українця з кінця XVIII в.; крім головного вівтаря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці, в 1723 р. окрадено її з дорогоцінностей, якими була обвішена. До церкви ведуть подвійні камяні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна Семінарія. Палата єпископів потім митрополитів є в переходовому стилі з рокока до цісарства. Парк своїм поділом і укладом цвітників був приспособлений до цілости архітектури. При головних будинках були ще прибудови, як стайні, кухні, „кордеґарда" для війська, — єпископи мали свою надворну драґонію, — далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці

була у своїм часі друкарня, раз за владики Желиборського 1644—1646 р., двічі за Шумлянського 1687—1688 та 1700 р. Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського (1540-1549 р.); частину її передано до Національного Музею фондації митр. Шептицького, частина є в палаті митрополитів і при консисторії. Цілий простір довкола св. Юра творив власність церкви й звався юридикою. Були тут ріжні части, як оселі „Під скалою“ — на захід у підніжжя гори, Чолганщина, Колоковщина, Яворщина, Балабанівщина на Городецькім, Кобилеччина на Янівськім. Юридика сягала вниз Городецької вулиці до св. Анни і далі на Янівську вулицю до єзуїтського фільварку і до Широкої вулиці (теп. Коперника).

На площі відбувався щорічно великий ярмарок, що починався на два тижні перед св. Юром (23. квітня ст. ст.) і тривав два тижні по празнику. Першу звістку про ярмарок знаємо з 1679 р. З краму, що тут продавався, згадуються глиняні горшки з Жовкви. Ставропігійське братство продавало під св. Юром свої образи. У XVIII в. святоюрські ярмарки відбувалися два рази в році, на св. Юра й на Покрову. До найбільшого розцвіту дійшли вони 1840—1850 рр. Ярмарок мав дуже оригінальний вигляд. З одної сторони стояли довгим рядом великі вози з бондарськими виробами. Далі великими кругами світила посуда глиняна, камяна й фаянсова, — жінки пробували виробів, сильно дзвонили в них, діти пищали на глиняних кониках, мальованих у білі криски. В сусідстві були харчівні „під сонцем“ — на огнищах розпалених на вільному повітрі смажилася ковбаса, в горшках варилося мясо; гості діставали свої порції на глиняних мисочках із деревляними ложками, їли стоячки або присідали на піску, що вкривав цілу площу. Далі стояли шатра з відпустовим крамом, — хрестиками, медаликами, образками у рамах і без рам, та з ріжними народніми прикрасами, як стяжки, дзеркальця, ножики, деревляні ляльки й ін. Дітвора зачудована гляділа на деревляні возики, скрипки, сопілки й інші забавки, все мальоване у фантастичні квіти. На самій середині площі стояв ряд шатер під полотняним накриттям, прикрашених сосновою віхою з золоченими горіхами: тут грали музики, можна було дістати всякого напитку й танцювати до схочу. Проти цих шатер стояли шатра з медяниками, ріжної краски й смаку — ваніліеві, кавові, помаранчеві, міґдалові; в 1841 році вперше появилися прикрашені медяники у виді вусатих гузарів, дітей у повиттю, кошиків і сердець. Кожний батько мав собі за святий обовязок привезти дитині з ярмарку такого „юрашка“. По правій стороні площі, у вуличці, званій „товстою“, продавали сало, збаразькі ковбаси й всяку вудженину; у другій вуличці, „теплій“, жиди продавали кожухи, шапки, опанчі, пояси, — тут був торг найголосніший і найгарячіший. Гамір, порох і юрба на площі св. Юра були признаками доброго ярмарку. На площу виходило пів Львова, з'їздилися селяни й міщани з далеких сторін. Від 1849 р., коли у Львові появилася перша залізниця, почали з'їздитися на ярмарки купці з Праги, Берна й Відня, з полотном, сукном, готовими убраннями, тощо. Але коло 1860 р., з розвитком фабричного промислу й поширенням залізниць, ярмарки почали підупадати, коло 1900 р. перенесено їх на площу Бема, але на новому місці вони не дійшли до ніякого розвитку й перевелися зовсім. Кілька будок із відпустовим крамом, що появляються під церквою на празники, не дають ніякого поняття про давні славні святоюрські ярмарки.

Св. Юр мав також драматичні моменти у своїй історії. Дня 3. січня 1584 р., в перший день Різдва, на церкву напали слуги латинського архиєпископа Соліковського, вигнали з церкви священиків Саву й Івана, що ставали до служби божої,

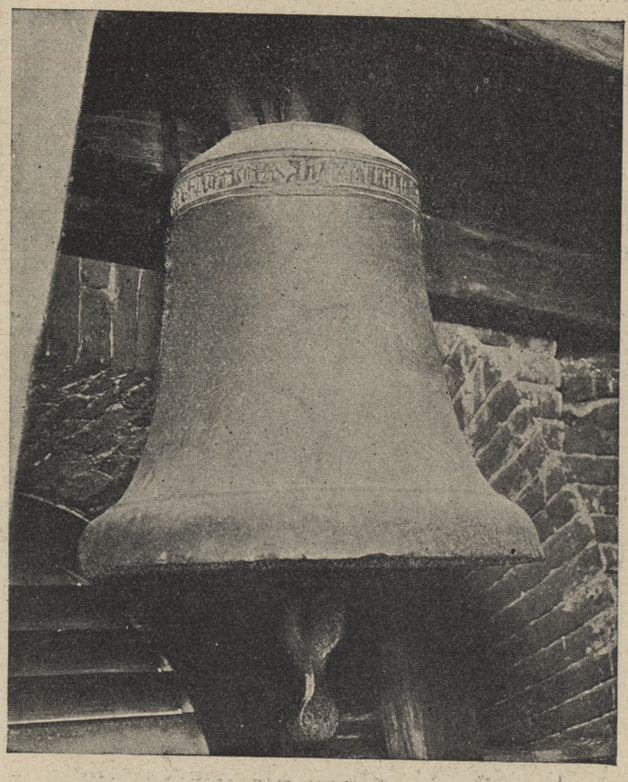

Святоюрський дзвін з 1340 р.

і ворота церковні опечатали; владика Гедеон Балабан мусів вести процес із архиєпископом і щойно по трьох тижнях запечатані церкви відкрито. Сам Гедеон Балабан був людиною нагальної вдачі, вів боротьбу зі Ставропігією й своїм духовенством і непослушних карав, не перебираючи у способах: черців з манастиря св. Онуфрія ковав до стовпів або вкидав до вязниці у глибокій ямі без світла... В 1606 р. на узгірі під св. Юром розложився зі своїм військом маґнат Адам Стадніцький і звідси облягав місто за те, що арештовано його брата під закидом убійства; ватаги Стадніцького дуже знищили передмістя.

В 1648 р. на церкві св. Юра завішено козацький прапор і тут стояв відділ українського війська. В 1655 р. під св. Юром був цілий табор Богдана Хмельницького. В церкві гетьман приймав єпископа Желиборського, що з іншими послами прийшов до гетьмана як висланник міста. Гетьман мав свою кватиру десь під церквою, недалеко була канцелярія ґенерального писаря Івана Виговського. У відповідь на посольство міста, гетьман відповів листом; він остерігав міщан, щоби не надіялися на короля Яна Казимира, бо польські краї зайняли вже шведи й москалі, гетьман є з ними в союзі і всі три союзники поділяться Польщею. „А що нам Пан Біг допоміг країну нашу руську (Галичину) за-

їхати, при тім стоїмо". Іншого дня Виговський заявив послам, що поки козацька шабля зайшла, поти має бути козацька влада. Під св. Юром гетьман приймав також посла польського короля, що старався схилити його до мира. Богдан Хмельницький оповів йому байку про приязнь вужа з чоловіком та як та приязнь розбилася: вуж укусив на смерть дитину чоловіка, чоловік відрубав вужеві хвоста. „Таке саме сталося — говорив Богдан Хмельницький — між поляками й українцями. Були часи, коли ми в великій польській державі жили у спільному щасті, тішилися спільними нашими успіхами. Козаки не допускали до королівства небезпеки і самі приймали на себе удари ворогів; мешканці Польщі давали козакам свободу і не гнівалися на те, коли ми пили те молоко, що находили по кутах, де не дійшли ще поляки. Тоді польське королівство процвітало й світило щастям в очах усіх народів, усі народи йому завидували; ніхто не нападав на Польщу, а куди йшли польські війська

Катедральна церква св. Юра у Львові.

разом із козаками, всюди перемагали, всюди співали побідні пісні. Але потім поляки стали нарушувати свободу українців і зачали бити їх по голові, а українці, як їх заболіло, стали кусати; і так вигибло багато українців і пропало багато поляків. Від того часу, як прийдуть обом народам на память біди, що їх зробили одні другим, відразу повстає гнів і хоч зачнуть миритися, з якоїнебудь причини приходить до війни. Навіть наймудріший чоловік не зумів би довести до того, щоби між нами настав твердий і тривкий мир, як тільки так: нехай поляки віддадуть усе, що належало до руських князівств, нехай віддадуть козакам цілу Україну аж до Володимира, Львова, Перемишля й Ярослава; тоді ми будемо собі сидіти в своїй Україні, як той вуж у ямі. Але я знаю, поки лишиться в Польщі хочби тільки сто панів, вони не згодяться на це, а козаки, поки матимуть зброю, поти не вступляться від цього".

В 1668 р. за св. Юр велася завзята боротьба між київським митрополитом Винницьким і єпископом Йосифом Шумлянським. Війська Шумлянського напали на оборонний манастир, вирубали паркани і брами, висікли вікна і тяжко побили слуг митрополита. Сам Винницький знайшовся в небезпеці життя і мусів утікати з манастиря крізь вікно, — спустився по копії, — тут його обскочили вояки, але він відкупився їм, дав у руки свій золотий ланцюг. Шумлянський забрав тоді єпископські мітри, ризи, одяги, килими, багато зброї, столову посуду, вино бочками, коні до виїзду колясою і т д. Справа пішла перед суд, але остаточно владицтво признано Шумлянському. В 1672 р. церкву знищили турки.

Підчас татарського нападу на Львів 11. лютого 1695 р. один татарський відділ появився під церквою св. Юра. Тодішній єпископ Йосиф Шумлянський, колись ротмистр, хоч мав тільки десятьох людей при собі, привитав ворога стрілами з гармат і рушниць. Коли кількох сміливіших прийшло ближче, єпископ зійшов із рушницею на церковні сходи й кликав на них, щоби його не зачіпали, бо буде стріляти. Братанич єпископа Павло Шумлянський прибіг єпископові на поміч і взяв у полон одного татарина.

В церкві св. Юра відбувалися також синоди духовенства й наради братств. В 1712 р. єпископ Варлаам Шептицький зібрав в церкві представників усіх братств і там, у присутності його й крилошан, зложено раду, що робити, щоби добути в місті рівні права з римо-католиками. Бо хоч тоді вже українці перейшли до єдности з Римом, поляки не хотіли допустити їх до повних прав і народ почав буритися і відгрожуватися, що покине унію. На цій раді всі присутні зложили присягу, що будуть боронити своїх прав, зібрали гроші і почали новий процес із містом. По якімсь часі добуто справді доступ до урядів у місті.

Від 1743 р. у святоюрському манастирі були фільософічні студії; першим професором був єромонах Василь Боскович, родом із Хорватії. В 1789 році австрійський уряд велів перенести монахів до св. Онуфрія, але що там не було відповідного мешкання, монахи лишилися при св. Юрі до 1817 р.

В 1780-их роках св. Юр був голосний тим, що в єпископській палаті осіла своячка єпископа пані Катерина з Потоцьких Косаковська, славна з своєї дипльоматичної зручности. Св. Юр став тоді огнищем політичних інтриґ. Косаковська утримувала великий двір, зложений із гайдуків, паюків, лявфрів, машталірів, козаків та іншої служби, мала також славні карлиці. Гостей запрошувала на пятницю й подавала все пісні обіди. В 1787 р. відвідував св. Юр цісар Йосиф II. — В липні 1849 р. на площі св. Юра був табор російських драґонів, що йшли на поміч цісареві проти мадярських повстанців. На львовян велике враження зробили огрядні постаті їздців, у великих шоломах, прикрашених волосяними китицями, на конях одної масти та ориґінальний спів вояків, — були між ними українці.

Городецька вулиця, до якої належала й теперішня Казимирівська, починалася від північно-західного рогу міських мурів. Дорога переходила через Полтву (при теп. площі Голуховських), і вище через другий потік, що випливав в околиці теп. пл. Смольки. Там, де тепер вул. св. Станислава, знаходився костел тогож імени і при ньому шпиталь для прокажених, заснований у XIV віку, знесений 1789 р. При Казимирівській вул. був кляштор св. Бриґіди, заснований з початком XVII в., в XIX в. перемінений на вязницю, звану „Бриґідками", що вславилася у воєнних часах. Побіч була „Шафлівка", де замикано довжників, що не могли виплатитися.

По другій стороні, при вул. Казимирівській ч. 33, була церква Благовіщения Богоро-

диці. Це одна з старших церков, згадується вже 1453 р. Братство при ній засновано за єпископа Макарія Тучапського 1542 р. В XVI в. вона мала 40 парохіян, але в більшій части дуже бідних і згадується двох пекарів, один кравець, один тесля і один маляр Симеон. У половині XVIII віку церква була деревляна, крім головного престола був вівтар св. Катерини; іконостас старий, деревляний, різьблений, золочений і мальований. Церковна утвар була засібна, — 7 фелонів з дорогих матерій, три срібні чаші, багато інших срібних предметів. При церкві був цвинтар обведений парканом, на ньому дзвініця деревляна, побита ґонтою, і школа, в якій мешкали студенти і „павпри“ на церковну послугу. За дзвіницею був садок із ріжнородними овочевими деревами. При цвинтарі стояли чотири хатини, що винаймалися за чиншем. Парохіян осілих в 1743 р. числено всього 20.

При церкві Благовіщення, як при всіх інших, був цвинтарик. Старий львівський історик Зіморович подає зворушливе оповідання, звязане з цим цвинтарем, про смерть молодої пари, італійця Мікеліні й українки Пеляґії. Молодий Мікеліні привіз до Львова вино з Крети, продавав його батькам Пеляґії й залюбився у дівчині. Але саме тоді, 1594 року, вибухла в місті пошесть. Першою жертвою її впала Пеляґія. Дівчину вивезено за місто до якогось домику, Мікеліні пішов за любкою, доглядав її з великим пожертвуванням, не зважаючи на небезпеку, але не міг видерти з обіймів чорної смерти. Пеляґію похоронено на цвинтарі церкви Благовіщення. Мікеліні свою любов заплатив життям — і його також поконала пошесть. Він приказав себе похоронити на сусідньому цвинтарі св. Станислава. На його бажання обі могили покрито однаковими нагробками: на каміннях були вирізьблені два серця вінчані лавром з віршем львівського поета Симона Симоновича: „Смерть не розлучила, що звязала любов“.

Церкву Благовіщення знесено 1784 р.

На розі Городецької й Янівської вулиць є костел св. Анни, заснований на памятку першого в історії міста страйку. Челядь і хлопці з кравецького цеху, невдоволені зі своїх майстрів, раз потайки вночі хотіли залишити Львів і податися в інші сторони. Але нічна сторожа заступила їм дорогу; прийшло до боротьби й кількох челядників полягло на цім місці і тут їх похоронено. Їхні товариші мусіли вернутися до міста, а пізніше, як самі стали майстрами, на могилах убитих заснували костел 1507 р. Пізніше костел належав до августіянів, 1783 р. став парохіяльним.

Сусідні казарми Фердинанда, заложені 1845 р., вславилися геройською обороною українських військ у листопаді 1918 р.

Десь угорі Городецької вулиці, на розстайних дорогах, був придорожний хрест; львівські літописці записують, що в 1605 р. в цю фіґуру ударив грім. В тій околиці на роздорожжі виконувано деколи засуди смерти; так 1615 р. четвертовано тут двох конфедератів із ватаги Карвацького, що своїми розбишацькими нападами непокоїли край.

Вгорі Городецької вулиці при вул. Білинських є старий городецький цвинтар, заснований у другій половині XVII віку. З давніх памяток захований пропамятний стовп із свята коронації ікони Богородиці у домініканів 1753 р. і кілька знищених нагробників. На цвинтарі хоронено перших митрополитів, як Ангеловича, Яхимовича, Литвиновича, в 1880 р. їх перенесено на личаківський цвинтар, — одної тільки могили Ангеловича вже не відшукано.

Городецьке передмістя розрослося незвичайно від часу, коли побудовано там залізничий двірець. Тоді повстали там нові оселі Богданівка й Левандівка, в яких збирається численне українське населення. В давніх часах була відома тільки Білогорща, що звалася Білогощ. Вона згадується вперше 1356 р., як пустар, аж 1463 р. осіло тут сімох хлопів „русняків“. В 1611 р. оселя мала вже 27 домів. Місто жадало від білогорщан панщини, але вони підняли бунт 1636 р., залишили село і повтікали в ліси й багна. Магістрат вислав за ними міських козаків з рушницями і селян присилувано до послуху й панщини.

Янівська вулиця починалася колись рогачкою коло костела св. Анни. При цій вулиці був костел Знайдення св. Хреста (де тепер реальність ч. 29), по ньому залишилася назва Святохрестної вулиці. Віддалення цього костела від міста мало бути таке, як віддалення Голгофти від мурів Єрусалима. Коло 1625 р. здовж Янівської дороги поставлено стації Христової муки. Під костелом в 1655 р. був табор московського війська, що під проводом Василя Бутурлина облягало Львів разом із Богданом Хмельницьким; москалі здерли тоді мідяну бляху з костела. Напроти костела є старий дім, що належав у першій половині XIX в. до лікаря Карґера й визначався оранжерією, поміщеною на поверсі; називано її висячими огородами Семіраміди.

За янівською рогачкою на Янівських Болонях від 1843 р. до 1890-их рр. відбувалися кінні перегони. У дні перегонів янівський гостинець був повний великопанських повозів і звичайних поїздів, що везли гостей на перегони. Опісля був там ґараж для аероплянів.

По північному боці Янівської вулиці тягнуться узгіря. На початку їх, від Клепарівської вулиці є т. зв. гора страчення („Mons supplicii“,) на якій від XVIII в. виконувано звичайні засуди смерти. Після 1768 р. трачено на цьому місці гайдамацьких ватажків. В 1847 р. повішено тут польських повстанців Теофіля Вісньовського і Йосифа Капусцінського; в їх память поставлено памятник. В устах народа гора називається гицлівською, бо в сусідстві мешкав міський гицель.

Недалекий парк, приналежний до заведення інвалідів і давньої стрільниці, це Кортумівка. Назва її походить від Ернеста Кортума, ґуберніяльного радника, автора твору „Magna Charta libertatum“ (1790 р.), в якім є їдка критика польської шляхти. Кортум мав тут поверхову палату з господарськими будинками і кільканацять морґів поля; при своїй садибі він залишив сад, в якому числено понад 2.000 дерев, і невеликий виноградник. За садом був парк, який доховався щасливо й до нашого часу. Колись на найвищому місці була альтана, з якої був величавий вид на місто. У парку знаходився також гробовець жінки Кортума, Фридерики, серед берез і плакучих верб; від імени дружини Кортум називав свій фільварок Фридерикенгоф. По смерти Кортума 1811 р. Кортумівка перейшла в інші руки, врешті на власність війська.

Від Кортумівки на захід підноситься стрімке узгіря; найвищий верх (374 м.) має також назву Кортумової гори. На цьому узгірі давні-

шими часами видно було останки окопів; мали це бути окопи гетьмана Петра Дорошенка, що облягав Львів разом із турками 1672 р.; один із горбів називано навіть „кіпцем Дорошенка“ — але цей переказ непевний. На цих місцях за австрійських часів побудовано шанці; копано стрілецькі рови і з давніх окопів нема й сліду.

Янівський цвинтар засновано в 1883 р. Є тут понад двіста могил українських стрільців, що полягли у війні 1918-19 рр., та пара могил розстріляних.

На південь від св. Юра є середмістя, яке в 1890-их роках називано „Новим Світом“: тоді щойно місто посувалося в ці околиці. Є тут стара оселя На Байках, — назва невияснена; історик Антін Петрушевич толкував її як попсоване „на балках“, тобто на ярах. Ще в 1860-70 рр. це була напів-сільська оселя з хатами, вкритими соломою й ґонтою, з городами, окруженими живоплотами. Тутешні передміщани займалися мулярством і городництвом, продавали ярину до міста. Дівчата з Байок славилися красою. Це передмістя почали забудовувати архітекти: українець Іван Левинський і поляк Захарієвич. Так забудовалася давня Крижова вулиця (теп. Потоцького), — звана так від хреста, що стояв при її кінці; цю околицю називано в 1890-их роках Кастелівкою. Від третього будівничого Франца, частина теп. вул. Листопада, звалася Францівкою; тут була фабрика ґіпсу.

Далі на південь у ярах ховається Вулька. Вулька — назва зменшена від Воля, означає оселю закладену на окремих вільностях, свободах. Коли вона повстала, не знаємо; зразу звалася Вулькою панєнською, від ордену панєн домініканок, якого була власністю. Вулька знаходиться в ярах, в яких є джерельні потоки ріки Полтви. Полтва творить тут два стави, яких назви все зміняються. Перший звався колись Полтавою, потім Бачинського, І. Альснера. Другий став звався Левицького, Маріонової, тепер зветься Світезь і віддавна були там купелі. Нижче цього ставу Полтва вже закрита, пливе здовж Вулецької вулиці, творила нижче став Собка, колись улюблене місце совганок у зимі. Звідти переходить Полтва здовж Пелчинської вулиці до ставу тогож імени. Вулька має ще кілька домиків і двірків, що памятають давніші часи й останки дубового ліса, в якому заведено парк.

З Вулькою й давніми Байками лучиться Кульпарків. Він повстав 1425 р. на міських „обшарах“, тобто пустих просторах; заснував його міщанин німець Павло Ґольдберґ, — від його прізвища село звалося Ґольдберґґоф, з чого повстала теперішня назва. На просторі Кульпаркова були гарні діброви; в 1588 р. сусідній шляхтич, власник Скнилова, вирубав у лісі 600 дубів. При кінці XVI в. анґлієць Джон Вайт заснував на Кульпаркові цегольню, що приносила місту великі доходи. Літом виїздили туди на літнє мешкання львівські бурмистри. Заведення для умово хорих побудовано на Кульпаркові в XIX віці коштом краю.

МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ

Написав ІВАН БРИК.

Якось непомітно перейшло в нас століття виданої у Будимі на Угорщині в 1830 р. граматики Лучкая[1]). Це власне граматика церковно-славянської мови, і з того приводу не було-б надзвичайної причини про неї згадувати. Такі граматики були й перед ним; була й славна наукова граматика чеського славіста Й. Добровського. І коли Лучкай, взоруючися на нім, написав свою практичну граматику, то головно тому, що такий підручник був потрібний, а граматика Добровського за обширна і за дорога, бо коштувала 5 зрл.

Та гідне памяти ось що. Лучкай вважає церковнославянську мову — що правда хибно — матірю української мови та для порівнання дає частинно граматику живої української мови Закарпаття, щоб показати, наскільки вона відбігла від своєї матері. І під тим оглядом, це перша спроба граматики української живої мови, яка вийшла друком на західно-українській землі, бо не вийшла друком ні граматика перемиського каноніка Івана Лаврівського, неготова ще в 30-их роках XIX. ст., ні граматика каноніка Івана Могильницького, яка була готова вже в 1823 р., аж вийшла в 1834 р. граматика Осипа Левицького. Треба признати, що Лучкай зовсім вірно зібрав зразки живої мови, а зробив це тому, щоби познайомити учений світ з мовою Закарпаття. Його болить те, що майже нічого не знають учені про дорогий йому нарід і його мову, що навіть учений Шафарик називає Закарпаття незнаною землею[2]). А тимчасом той бідний та високоталановитий нарід заслуговує на те, щоб про нього щось знали, щоб поступив у культурі.

У передмові Лучкай висказує неодин погляд, сьогодні перестарілий і помилковий. Годі. Був тільки дитиною свого часу та йшов головно за таким авторитетом, яким був Добровський. Але там, де в своїх думках і почуваннях є незалежний, являється гарячим українцем Закарпаття, ніколи типом пізніших „карпаторосів“, які ще в століття його великої праці мажуть його своїм миром.

Лучкай ясно говорить, що мова Закарпаття, це та сама мова, що нею говорять і на Україні[3]) і в Польщі, а головно в Галичині, Володимирії, Буковині і на південь від Карпат, себто в горішній Угорщині аж по Спиш.

Прикро, що тою мовою так мало написано. Чи-ж не було на Закарпаттю талантів? Були. І Лучкай перечисляє їх. Його вражає, що в закарпатських говорах задержалося так багато давнього, і тому думає, що вони найближчі до мови церковно-славянської та найкраще зберегли свою чистість, бо український нарід на Закарпаттю автохтонний, зайшов сюди перед приходом мадярів і постійно сидить у своїх оселях. Правду своїх слів Лучкай доказує ріжними історичними даними, які є лиш дрібними окрушинами з його великої, на жаль невиданої досі, Історії Закарпаття[4]).

[1]) Grammatica slavo-ruthena, seu vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis lingvae.

[2]) terra Incognita,
[3]) parva Russia,
[4]) Historia Carpatho-Ruthenorum.

При кінці граматики дає Лучкай як зразки народні пісні, приповідки й загадки. Загадок, як каже, мають українці на Закарпаттю багато й називають „гатка“, „заганка“, а в них проявляється бистрий ум народу. І освіченого здивує живість та вдатність висловів. Навіть народні оповідання складені так талановито, що й поміж культурнішими народами ледви чи знайдеш щось подібне“.

Лучкаєва граматика мала довго великий вплив не тільки на Закарпаттю, але й у Галичині. Дуже подобалася була і Маркіянові Шашкевичеві.

Про життя Лучкая скажемо коротко. Родився 1789 р. в селі Великі Лучки, недалеко Мукачева. Відси походить і його прізвище, бо, як кажуть одні джерела, називався Матяцко, а інші, що Поп. Батько був місцевим дяком. До ґімназії ходив в Ужгороді і Вел. Вараді, богословя студіював у Відні, де мав нагоду зійтися з малим гуртком учених язикознавців, а між ними з відомим слявістом Копітаром. Був парохом Ужгорода. Працював на полі освіти й культури Закарпаття, причинився до закладання й вивіновування народніх шкіл та видав церковні проповіди на науку народові, написані гарною, живою мовою. В 1835 р. відвідав його молодий Яків Головацький, що вибрався був у наукову мандрівку на Закарпаття. Умер 1843 р. В 1926 р. уміщено мармурову таблицю на мурі в ужгородській каплиці, де спочивають Лучкаєві земні останки.

Для прикладу, як виглядають Лучкаєві записи народніх пісень, подаю дві:

Кедь бы горы прокопати
Лѣсы прорубати,
Абы видно мою милу
Коли лѣгать спати.

На Брустурах загрѣмѣло
На Ясѣню блисло.
Богдай тебе, моя мила,
Попод сердце стисло.

ГРІХИ ЩО ДО СКЛАДНІ

(З циклю: „Гріхи наші“).*)

Написав М. ЛЕВИЦЬКИЙ.

Помилок наших щодо складні (синтакси) не так багато, як до словотвору; проте вони не менше прикрі, а я їх уважаю за небезпечніші, бо вони псують не так окремі слова, як самий стиль наш і виправити ті помилки мабуть трудніше, ніж словотвірні.

Почну з того, що зазначу основні правила складні, принаймні ті, що їх найбільше порушують.

Підмет (subiectum) є головна частина речення, та, що сама діє або що з нею щось діється; відповідає підмет на питання: хто? що? завжди стоїть в іменовому відмінку.

Хрущі (хто?) над вишнями гудуть.
Кум мірошник (що?) є весела комедія.
„Геть!“ (що?) зірвалося з уст його.

Отже прикру помилку роблять галичани, а за ними й дехто з наддніпрянців, уживаючи польської форми родового відмінка для підмету: прийшло *трох* (троє) — przyszło trzech утонуло *де-кількох людей* — utonęło kilku ludzi — Сюди-ж треба поставити й такі неукраїнські форми, як: *щось подібного, щось страшного* сталося, замість: щось подібне, страшне.

Ще гіршу помилку роблять наддніпрянці, живосилом заводячи в нашу мову московський т. зв. „страдательний оборот“. Річ полягає ось в чому: підмет (subiectum) буває льоґічний і граматичний: „Я написав письмо“ — і льоґічний і граматичний підмет: **я**. Але: „письмо написано мною“ — граматичний підмет буде письмо (що?), але льоґічний підмет буде **я** (мною).

В московській мові можливе розходження льоґічного підмету з граматичним при перетворенні діяльного стану в страдальний; в українській мові цього робити не можна: у нас льоґічний підмет не може розходитися з граматичним: **Я** написав лист — і льоґічний і граматичний підмет „**я**“. Але ніяк не можна сказати: *лист написаний мною*; бо в нас в орудному відмінку має стояти знаряддя дії (ablativus instrumenti) а не підмет: лист написаний олівцем, пером, зрештою: французькою мовою, бо все це знаряддя дії. *Мною* ніхто не може писати, коли я сам не пишу. — „*Хата заметена дівчиною*“ — по московськи добре, зрозуміло, а по нашому виходить ніби хтось ухопив дівчину і *нею* (замість віника) замітав хату. Ця страдальна форма можлива у нас тільки в безпідметових (безосібних) реченнях, бо там льоґічного підмету нема, отже й розходження не буде:

„Ой у полі жито копитами збито,
Під червоною калиною козаченька вбито“.

Тут нема дієвої особи, бо не відомо, хто збив жито і хто вбив козака. Отже помилки допустився Павло Грабовський у своїому гарному вірші:

Всі жита *грозою збито.*
Полягла трава —

це московізм, а по нашому краще не вживати тої московської „страдальної“ форми, коли є граматичний і льоґічний підмет (гроза); і краще було-б:

Всі жита гроза побила,
Полягла трава.

В покійній київській „Раді“ (часопис) раз-у-раз траплялися такі помилки при перекладі з московської мови аґентських телеґрам: „*Поліцією одного злочинця вбито, другого заарештовано*“. По українському треба сказати: „Поліція одного злочинця вбила, другого арештувала“, бо льоґічний підмет (поліція) повинен бути й граматичним.

У нашій бюрократичній літературі раз-у-раз траплялися такі московізми: „Протоколи комісії підписуються *головою* і *членами* (замість: підписує голова і члени); „законопроєкт вироблений *міністром*“ (законопроєкт міністра або: що його виробив міністр) і т. д.

Не без гріхів у нас і щодо присудка (praedicatum). Нагадую, що присудок буває: простий (дієслівний): хрущі гудуть — і складний, тобто зложений з якоїсь іншої части мови й допоміжного дієслова: бути, стати і т. ін. Він (є) багатий. Присудок одповідає на питання: що робить підмет? Який він? Чий?

---

*) Стаття тільки дискусійна. — Ред.

Помилки у нас бувають зо складним присудком. У теперішньому часі він здебільшого пропускається; але галичани цього не додержують і не пропускають його (подекуди це вплив польської складні); а що те допоміжне дієслово „бути" в теперішньому часі дефективне (див. Ж. і З. ч. 46-47, ст. 292), то й прикладають галичани 3-тю особу однини до всіх осіб: я *є* певний, ти *є* впертий, ми *є* переконані, ви *є* хорі. Краще цього не робити і в більшині випадків пропускати це допоміжне дієслово. На наведених прикладах не трудно в цьому переконатися. Навпаки, галичани іноді пропускають допоміжне дієслово і будують речення цілком на польський зразок; це роблять вони здебільшого в заголовках статтей: „*Виговський гетьманом*", „*Бріян оборонцем меншин*" і т. п.

Щодо другої частини складного присудка, то й тут роблять багато помилок і галичани (на польський) і наддніпрянці (на московський лад). В українській мові та друга частина дуже рідко стоїть в орудному відмінку, а в сусідніх словянських мовах — часто:

Я був студентом (оруд.).
Його батько був полковник (імен.).
Він був українець (імен.).

Отже у нас в орудному відмінку може стояти така частина мови, що означає якесь тимчасове становище (як у першому прикладі); колиж воно означає щось постійне, то повинно стояти в іменовому відмінку: він був українець, (бо родився, жив і помер таким); ще можна-б сказати: його батько був полковником, а потім став ґенералом; а коли цього не було, то краще сказати: був полковник. В польській мові кажуть: він був поляком, він був ученим, отож галичани переносять це і в нашу мову, польонізуючи її.

Якусь тимчасову посаду чи професію в нас часто ставлять із приіменником **за, на.**

Наше:

Найняли його за сторожа,
Вважали його за наслідника,
Обрали Сагайдачного на гетьмана,
Він став багатий.

Чуже (моск. або польське):

Найняли *сторожем,*
Вважали його *наслідником,*
Обрали С. *гетьманом,*
Він став *багатим.*

За московізм треба вважати такий наддніпрянський вираз, як: *я певен* (я увѣрен), бо в нас дуже мало тих укорочених форм прикметників (гл. Ж. і З. ч. 46, ст. 262). Галичани кажуть: я *є певний*; а по нашому найкраще було-б: я певний.

При сій нагоді нагадаю одну особливість нашої мови, що про неї забула наша інтеліґенція: для особливої пошани прикметник у присудку ставиться у множині, хоч підмет стоїть в однині:

тато чогось нездужають
вже й пан-отець приїхали.

В московській мові іноді простий присудок ставиться в наказовому способі замість минулого часу: — „А он возьми да и брось"; отже деякі наші наддніпрянці переносять цей московізм у нашу мову без усякої потреби: він *візьми* та й *кинь;* по нашому буде: він узяв та й кинув.

Так само й інші подібні до цього московські присудкові форми, як от: *не бувати йому вченим* (не буде з його вченого), *давайже підем (ходім), бути грозі* (буде гроза або краще: туча, злива), *пішов!* (іди собі! або геть!) і т. под. — цілком непотрібні нам, бо засмічують нашу мову московізмами.

Ще треба завважити, що наша мова (як і латинська і німецька) любить ставити простий дієслівний присудок у кінці речення. Гарні зразки цього находимо у старовинних писаннях наших. Ось у літописі Величковому: „І по тій прикрій оказії татари без ясиру назад у степи свої почим чикували".

Цеї прикмети не слід забувати й обминати, бо є в ній краса своєрідна так само як і в тому, що прикметник любить у нас стояти часом після свого речівника, а не перед ним: „Годинника доброго на ярмарку на тендиті собі купилисьмо (здається з мемуарів Марковича, цитую по памяті).

* * *

Предмет (obiectum) показує особу чи річ, що на неї переходить дія. Предмет буває прямий (при перехідних дієсловах) і відповідає на питання: кого? що? — отже стоїть у прямому відмінку, і непрямий при неперехідних дієсловах і стоїть він тоді у всіх інших відмінках крім іменового і зовного, з приіменником чи без нього.

Мати шиє сорочку (прямий предмет) дитині (непрямий). Дивлюсь я на небо (непрямий, бо дієслово неперехідне).

Виїмково прямий предмет може стояти і в родовому відмінку:

1. При відмовній часточці **не:** „я маю книжку" (прямий) і „я не маю книжки" (теж прямий предмет).

2. Коли береться частка чогось: дай мені борщу, купив тютюну. Сюдиж треба віднести й таке: заграйте веселої, заспівайте іншої (не веселу, іншу).

Я мусів нагадати це граматичне правило тим наддніпрянцям, що тяжко калічать наші неперехідні дієслова, живосилом роблячи їх перехідними на московський зразок (гл. Ж. і З. ч. 46-47 ст. 293).

Але й галичани мають на своїй совісті не менший гріх, коли калічать наші дієслова на польський зразок. Ось кілька прикладів:

Вкрали *йому* коня
Вбили *йому* брата

цілком польський оборот.

На Великій Україні зрозуміють це так, що в когось іншого вкрали для нього коня, вбили для нього чийогось брата.

Витай *нам* (витаємо тебе)
Будь *нам* здоров (просто: *будь здоров)*
Воював *о наслідство* (польонізм із московізмом; треба: за спадщину)
Трівога *опанувала його* (польонізм, замість: взяла його трівога)
Придивлялась *йому* (до нього)
Шукав *за ним* (його) і т. под.

Цеж не українська мова.

* * *

Крім цих головних частин речення є ще другорядні, а з них розгляньмо ті, що з ними найбільше помилок буває.

Означення (придаток прикметниковий) прикладається до речівника одної з головних частин речення (підмету, присудка чи предмету) і відповідає на питання: який? котрий? чий? скільки? Грішать тут і наддніпрянці, а ще більше галичани. Ось кілька прикладів вибраних із пари чисел львівського „Діла“:

Книжка (яка?) *в польській мові* (означення теж „в польській мові“, бо треба: книжка польською мовою).
Суперечні *з собою* (теж польонізм, бо треба: суперечні між собою).
Заприязнені народи (zaprzyjaźnione). Чомуб не: приязні?)
Цілий час... трусився *на цілому тілі* (польонізм; по українському треба: ввесь час тремтів усім тілом).
Родина вважала його *погибшим* (галицький московізм; вважала, що він загинув, або вважала за пропащого).
Вважає його *багатим* (за багатого).

* * *

Далі йдуть додатки прикметникові (часу, місця, способу, степеня й інші, що відповідають на питання: коли? відколи? доки? де? звідки? як? і т. д.).

1. Найбільше помилок маємо в додатках часу. Або московізми: *при* Хмельницькому (за Хмельницького), або польонізми галицькі; ось кілька прикладів зо шкільного підручника історії Барвінського:

Від кількох літ... від 2000 літ перед Р. Х. (скілька літ перед тим, 2000 л. перед Р. Х.
В 30 літ після його смерти (просто: 30 літ або через 30 літ після його смерти).
Вмер *в 72 році* життя.... *похоронили* його (на 72 році... поховали його).
Перед двома роками (два роки перед тим)
Небавом (niebawem)незабаром.

В решті решт | (московізм: в концѣ концов),
Оконечно? | нарешті, остаточно.

2. Додатки місця:

приїхав *там* (туди); *ходи тут* (chodź tu; іди сюди).

3. Додатки способу:

Дивився *тріюмфуючо...* а вона *обоятно* (tryumfując... obojętnie. Може-б: гордо чи пишаючись... байдуже).
Ми *німо* йшли *просто себе* (мовчки... вперед?).
Книжка читається з *запертим віддихом* (?).
Поїхав *на коні* (чому не: верхи?).
Не до описання (невимовно?).
В той спосіб (w ten sposób; таким чином?).

* * *

Багато помилок робить наша інтеліґенція щодо вставних слів у реченнях. Ледве чи в іншій якій ділянці мови можна знайти стільки московізмів (на Великій Україні) й польонізмів (у Галичині). І мусимо ми прикласти всіх зусиль, щоб очистити мову нашу від того засмічення.

Особливо при перекладах із московської та польської мови наші перекладачі слово по слову перекладають ті вирази, забуваючи (а може й не знаючи), що ми маємо свої рідні вирази, що цілком те саме висловлюють. Ось яскравий приклад: московське вставне слово „так сказать“ переказують дослівно: *так мовити* або *так-би мовити*; галичани той таки польський вираз: „że tak powiem“, переказують дослівно: *що так скажу*. Тим часом ми маємо своє рідне: мовляв, мовляли, а в деяких випадках (коли говориться про щось негарне або неприємне): не вам кажучи, — що цілком відповідає й московському й польському виразові.

Ось декілька прикладів таких незручних перекладів:

Чуже:	Наше:
видко	видима річ
вправді (Гал.)	що правда
впрочім (Гал.)	а втім
конечно	певна річ
признаться	правду казавши
приміром (Гал.)	наприклад
кажеться	здається, либонь, мабуть (не: мабудь)
як водиться	звичайно
без сумніву	що й казати, напевне
по мойому	як на мене
словом	одно слово

* * *

До вставних слів наближаються деякі скорочені побічні речення; нпр.: А він, *правду казавши*, не варт доброго слова, — можна переказати повним побічним часовим чи умовним чи яким іншим: Коли правду казати, то він не варт доброго слова.

А що в українській мові мало дієприкметників і дієприслівників, то таке вкорочення не завжди так легко дається, як у московській та польській мові. І не треба притьмом провадити те вкорочення, коли воно трудно дається. Нпр.:
„*Судячи по його словах*, він має добрі наміри“. Краще було-б не вкорочувати на зразок московської складні: „Коли вважати на його слова, то він має добрі наміри“.
Не дивлячись на те (знов московізм: не смотря на то) — краще було-б просте наше: А проте...

Ще раз нагадаю при цій нагоді, що коли вдається скоротити часове (здебільшого) побічне речення дієслівником, то краще ставити його перед підметом головного речення; це надає своєрідної барви нашій мові:
Бачивши Хмельницький ханову зраду, поїхав сам доганяти його.
Вважаючи владика на таке їх прохання, дозволив їм узяти шлюб у Петрівку.

УВАГА: Як у попередньому числі і додати: Його-ж: Прислівники. — Приіменники. — Злучники. (ч. 48, ст. 359).

СУСПІЛЬНІСТЬ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ

Написав д-р МИК. МАСЮКЕВИЧ.

Після світової війни в цілому культурному світі значно зросло зацікавлення суспільними явищами тай самою наукою про суспільність (соціольоґією). Ця наука стала навіть подекуди модною, що зрештою приносить їй самій більше шкоди, ніж користей. Ще не так давно для пересічної людини слово „соціольоґічний“ (суспільнознавчий) звучало майже так само, як „соціялістичний“, а сама соціольоґія видавалася чимсь близьким до соціялізму. Навіть часто дивилися на людину, що цікавилася соціольоґією, як на „соціяліста“ або принаймні „поступовця“. Наслідком цього зродилася в некритичних кругах нехіть до соціольоґії. Таке упередження проявляється часом ще й сьогодні, бо або не признають соціольоґії науковости або заперечують її наукову самостійність.

Та в дійсності наука про суспільні явища розвивається під сучасну хвилю як окремий дослід, що має свої питомі методи, свої завдання та своєрідні предмети пізнання. Провід у цьому напрямі мають в останній добі Франція, Німеччина, а тепер — особливо Північна Америка. Дослідження суспільних явищ відбувається на спеціяльних університетських катедрах, у наукових суспільнознавчих семінарях та інститутах, в соціольоґічних товариствах і т. д. Поруч із численними та „грубими“ працями окремих учених видаються ріжноманітні часописи та публікації, присвячені питанням соціольоґії. Сьогодні вже навіть для фахівця не легко слідкувати за всією важнішою соціольоґічною літературою. Відбулося вже чимало міжнародніх і національних науково-суспільнознавчих з'їздів.

А ми, українці, також і щодо цього залишаємося ще далеко позаду за культурнішими народами. Після суспільнознавчої діяльности М. Драгоманова, М. Туган-Барановського, Б. Кістяківського, цілого ряду соціольоґічно визначних праць із української етноґрафії, мовознавства, публіцистики та ін., галузь українського соціольоґічного досліду мало ким теоретично розроблюється. Хоч про „соціольоґію“ та про „суспільність“ чуємо у нас на ріжних місцях досить багато, не маємо властиво ще ані елементарних соціольоґічних підручників, ані систематичних праць про теоретичні питання. В галузі суспільнознавства переважають у нас покищо погляди правників та економістів, отже й сама соціольоґія розглядається часто в площині правничо-економічного досліду. З огляду на те, що такі погляди для сучасної науки є аж надто застарілі, ми хочемо тут популярно з'ясувати соціольоґічний підхід до дослідження суспільности.

Найзагальнішим соціольоґічним поняттям є поняття усуспільнення. Це є процес повстання й розвитку взаємовідносин поміж одиницями на основі чогось спільного. Родина, нація, держава й т. д. є вислідами такого усуспільнення. Основою спільности думок і почувань може бути спільне походження, однакові умови життя та інтереси, тощо. Процес усуспільнення дуже складний і є вислідом ріжноманітних причин та впливів. Передумовою є певний душевний (психічний) розвиток. Говорячи про суспільність, маємо на думці тільки людську суспільність, бо-ж передумовою суспільних взаємовідносин є людська свідомість. Т. зв. „суспільне“ та „душевне“ життя звірят пізнаємо тільки з порівнань із людським, отже це є лишень наш здогад.

Вислідом усуспільнення є суспільне явище, що в найширшому розумінні є дією, рухом. Суспільні явища безнастанно розвиваються; вони рухливі та змінливі.

Суспільне явище відріжнюється від явищ фізичних і душевних та являється своєрідною (суспільною) дійсністю. Її суть означується характером і напрямом процесу усуспільнення. Без матерії (тіла) та духа (душі) суспільність не може існувати. Але там, де є матерія (напр. камінь), ще не мусить бути дух, а де є тіло й душа, — там ще не мусить бути суспільність. Найістотнішою прикметою фізичних явищ є матерія, психічних — усвідомлення, а суспільних — повторюємо — усуспільнення. Фізичне явище може повстати тільки там, де є матерія, психічне — де є свідома істота, суспільне, де є громада (гурт) свідомих людей. Прикладом найменшої громади є подружжя, як суспільна інституція.

„Громада“ в соціольоґічному розумінні є вислідом стичности свідомих істот. Наслідком стичности з іншими осібняками витворюється в одиниці свідомість певної спільноти з іншими, що взагалі є одною з передумов людського співжиття. Самий початок суспільних стичностей є рівночасно початком суспільности. Значну ролю тут відіграють: нахил людської природи до збірного (колєктивного) життя та природні (життєві) умови, відповідно до котрих повстають та розвиваються цілі й інтереси. З психічного боку значну ролю відіграє природній інстинкт до захування себе й своїх нащадків. Спільні лови на більших тварин та спільна оборона в випадках більшої небезпеки й т. д. були безперечно першорядними чинниками для розвитку свідомости спільноти в первісних громадах людства. З поглибленням душевного життя та з поширенням суспільних стичностей ставала ця свідомість спільности складнішою та ріжноманітнішою. Сучасна наука про психічні явища (психольоґія) відріжнює вже окремі почування суспільні. Відомо, що вже діти шукають товариства, бавляться громадно і т. і. Звірята живучи громадою, роблять це інстинктовно. Зрештою основою людських почувань є теж інстинкт.

Але сама свідомість спільноти ще не створює суспільного явища. Одно тільки сусідство (без співчинности) не витворює суспільних взаємовідносин. Для повстання суспільного витвору потрібне синтетичне сполучення предметових (обєктивних) і підметових (субєктивних) чинників. Напр. нація, це не тільки сума одиниць (її членів), але щось більше: це — явище цілком іншого порядку, ніж звичайна численність. „Громада“, як орґанізація, певний стан або чинність, — є завжди процесом, до котрого не можемо підходити, як до „річі“. Хибно напр. дивитися на державу, як на „річ“, „особу“ (істоту), „орґанізм“, „механізм“, і т. д. Держава не є ані „жива“, ані „мертва“ (механічна), але являється певним назверхнім проявом суспільного руху — орґанізації.

Суспільне явище не істнує відокремлено, як „річ“, але є завжди в звязку з цілим суспільним діянням. І суспільність не складається з відокремлених „річей“, але повстає та розвивається як цілість. Це ми самі лишень розкладаємо суспільність, як напр. і цілий всесвіт, на відокремлені явища. Справне дослідження суспільного явища відбувається в площині відношення його до цілого суспільного діяння, отже по змозі всебічно та як найбільше в цілості (тотально). Неможливо напр. соціольогічно пізнати державу без студій родини, народу, господарства, права й т. д. Мова, релігія, народність і т. д. є суспільними явищами: місцем їх повстання є суспільність, та їх розвиток узалежнений від загального розвитку цілої суспільности. Поза суспільністю не могли-б істнувати напр. наука або мистецтво, хоч виповнюються вони працею одиниць. Без тяглости здобутків людської чинности та без розподілу праці (функцій) не могла-б розвиватися культура взагалі.

Одною з найтяжчих і найцікавіших проблєм суспільности є питання, як і чому перестає в певній громаді „загал“ (збір) одиниць бути тільки сумою цих осібняків, а стає своєрідною ґруповою єдністю.

Соціольогія, як наука про суспільні явища, або в найширшому розумінні — наука про усуспільнення, — є основною наукою в галузі суспільнознавчого досліду, що досі ще не має ані устійненої теоретичної орґанізації, ані загально принятої термінольогії.

Про це іншим разом.

ХЛІБОРОБСТВО В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Написав інж. Е. ХРАПЛИВИЙ.

Чехословацька Республика має 140.000 кв. км. поверхні, 14,726.158 мешканців, отже на 1 кв. км. припадає 104,9 мешканців. Виходить із цього, що поверхня, яку займає Чехословаччина, рівняється поверхні наших західніх земель, а населення перевищає наші землі майже на одну третину. В ЧСР. займається майже 40 проц. населення хліборобством, 5,390.000 мешканців. Коли зважимо, що відсоток на наших землях, який займається хліборобством, є 87 проц., виходить, що хліборобського населення на наших західніх землях і в ЧСР. однакове число. З того видно, що й загальна поверхня земель і кількість хліборобського населення у нас і в ЧСР. однакова й тому порівнання, яке можна зробити між хліборобством у ЧСР. та хліборобством на наших землях, може дати для нас повчаючі висновки.

Чехословаччина — це держава, заселена ріжними народностями. І так до чеської та словацької народности належить 65,5 проц., до німецької 23,4 проц., до мадярської 5,6 проц., до української 3,4 проц., до жидівської 1,3 проц., до інших 0,3 проц. — Щодо розділу населення по його заняттям, то лише 40 проц. працює в хліборобстві, а 34 проц. працює в промислі й торговлі, решта в інших заняттях. Виходить з того, що ЧСР. є країною нарівні хліборобською, як і промисловою. Положення республики некорисне, бо її границі дуже довгі та простягаються на 3.145 км., а віддаль обох найдалі висунених кінців республики така велика, як віддаль із Праги до Парижа. Чехословаччина є демократичною республикою, яка згідно зі своєю конституцією запевнює однаковий розвиток і опіку держави всім верствам населення. Нас українців цікавить найбільше частина української землі, якою є Підкарпатська Україна, що належить до ЧСР.

Хліборобство в ЧСР. має ріжні умови розвитку, бо в республиці однаково розтягаються урожайні долини Чехії та Моравії, підгіря й гори на Словаччині, Чехії, Шлеську й Підкарпатській Україні. В республиці є теж і високі гори, Татри на Словаччині. Є околиці, де вдається виноград (Берегово на Підкарпатті, Мельнік у Чехії) й околиці, де лежать вічні сніги.

Поступовість хліборобства більше розвинена

Вид чеського села в околиці м. Будейовіц.

в Чехії й на Моравії, менше на Словаччині, а найменше на Підкарпаттю. Тимчасом як у Чехії й на Моравії господарюється найновішими здобутками техніки, управляється всякі ростини, які вимагають дуже солідної обрібки ріллі, то далі на Словаччині вся хліборобська культура стоїть нижче і переходить чимраз більше у природнє пашне господарство, яке у своїм первіснім вигляді найліпше задержалося на полонинах Підкарпатської України. Окремі околиці виказують ще своєрідні роди управних ростин. І так славною є долина Ганни на Моравії, в якій управляють відомий на цілий світ ячмінь, в околицях м. Жатець в Чехії росте найкращий хміль, в околицях м. Знойма і Вшетати є славна управа городовини, славні є теж сади в околицях середньої Чехії, Словаччини та

Підкарпатської України. В околицях Мельніка в Чехії та Берегова на Підкарпатті управляють виноград та виробляють вина. В полудневій Словаччині управляють тютюн. Крім цього в багатьох околицях управляють лен та коноплі, а славні карпатські полонини на Підкарпатській Україні доставляють знамениту худобу та молочні продукти. Великі ліси на Словаччині й Підкарпатті доставляють відповідну кількість дерева.

Чеські селяни в народніх одягах.

Хліборобське населення має під управою 8,650.000 гектарів землі (без ліса). З цього населення 60 проц. є власниками землі, самостійними господарями та їх ріднею, а 40 проц. це малоземельні, безземельні й сільські робітники. Величина поодиноких господарств така: до 2 га — 7,3 проц., від 2—5 га — 15,6 проц., від 5—20 га — 47,6 проц., від 20—100 га — 18,8 проц., понад 100 га — 10,7 проц. Виходить з того, що господарства до 20 га, себто селянські господарства становлять поверх 70 проц. усіх хліборобських господарств. У ЧСР. переведено земельну реформу так, що 6 проц. всеї управної площі перейшло від дідичівських господарств у руки селян. Розпарцельовано великі добра, головно лятіфундії так, що 60 проц. землі, яка була у дідичівських руках перейшла до селянських господарств. Решта 40 проц. дідичівської землі залишилася або в руках дідичів (на одно господарство найбільше до 250 гектарів), або перебрала держава чи поодинокі краї з огляду на велику історичну чи природничу вартість замків, парків і т. д. Таким способом завдяки земельній реформі велику частину управної землі пересунено в посідання трудячих хліборобських рук. Перехід землі з дідичівської власности на селянську зміцнив хліборобський стан, а крім цього дав можливість розвитку таким ділянкам, які не могли розвинутися інтенсивно у великих господарствах, як прим. плекання худоби. Рівночасно селянське господарство почало на одержаній ріллі управляти теж інтенсивні культури та таким способом її краще використовувати.

Ціла площа, що її вживає сільське господарство в ЧСР., становить 61,96 проц. цілої поверхні держави. В тому є 42,69 проц. ріллі, 9,78 проц. лук, 1,17 проц. городів, 8,20 проц. пасовиськ, разом із полонинами, 0,12 проц. винниць. На решту площі, поза управною ріллею, складаються: 33,11 проц. лісів, 0,53 проц. ставів і рік та 4,40 проц. іншої площі. Цікаво, що з цілої площі кількість орної ріллі творить майже 50 проц. у Чехії та на Моравії, 38 проц. на Словаччині, а тільки 18 проц. на Підкарпатській Україні. Зате кількість лісів у цілій державі займає одну третю частину поверхні, а на Підкарпатській Україні половину цілої площі.

З усеї засіяної площі площа пшениці рівняється 13,3 проц., жита 17,6 проц., ячменю 12,1 проц., вівса 14,1 проц., бараболь 12,4 проц., цукрового буряка 4,0 проц., пашних мішанок 14,7 проц., окіпних на пашу 1,9 проц., кукурудзи 2,2 проц., облогу 2,6 проц., інших родів 5,1 проц.

На 1 гектар посівної площі збирається пшениці 17 сотнарів, (в інтенсивних господарствах Чехії і Моравії 21,3 сотнарів), жита 16,2 сотн. (20,1 сотн.), ячменю 17,9 сотн. (23,1 сотн.), овес 16,4 сотн. (21,9 сотн.), кукурудзи 17,3 сотн., бараболь 113 сотнарів (136,4 сотн.), цукрового буряка 261 сотнарів (279 сотн.).

Селянки з околиці м. Пільзна в народніх одягах.

Плекання тварин сильно розвинене, а на 100 гектарів управної площі припадало 8,7 штук коней (в Польщі 16,5 штук), 55,1 штук худоби (37), 10,1 штук овець (10,3), 29,8 свиней (19,7). З того видно, що держать дуже багато худоби й свиней, а це вказує на велику інтенсивність господарки. Виходить це теж і з того, скільки штук худоби припадає на 1000 мешканців. І так на кожну тисячу мешканців було 50,9 штук коней (у Польщі 133,1), 322,8 штук худоби (298), 59 штук овець (97), 175 штук свиней (159). А проте мяса й товщу

нестає і держава мусить спроваджувати їх з інших країн.

Замітне, що площа вод, в яких плекається раціонально риби, творить поверх 70.000 гектарів.

Хліборобська індустрія в Чехословаччині обіймає: 148 цукроварень із продукцією коло 12 міліонів сотнарів цукру; 450 броварів із продукцією коло 12 міліонів гектолітрів пива; 897 горалень із продукцією 700 тисяч гектолітрів спирту; 80 фабрик крохмалю, 13 дріжджарень, 103 фабрик солоду та 396 солодівень, 380 фабрик для перерібки овочів і ярини, 600 молочарень, 10.000 млинів, 50 фабрик цикорії і т. д.

Славна на цілий світ хмілярня в околиці м. Жатец.

Загальна вартість всього хліборобського посідання (без ліса) обчисляється на 150 міліярдів чеських корон, з чого: земля й меліорації 50,8 проц., овочеві деерва 1,3 проц., будинки 20,0 проц., живий інвентар 14,4 проц., мертвий інвентар 7,3 проц., запаси 6,2 проц.

Вивіз і привіз цілої торговлі в Чехословаччині відзначається тим, що привозиться сирівці, а вивозиться готові індустрійні вироби та специфічні продукти сільського господарства. З хліборобських продуктів спроваджується річно коло 65.000 ваґонів збіжжя, 31.000 ваґонів кукурудзи та коло 10.000 ваґонів мяса й товщів. Вивозиться з хліборобських продуктів теж чимало: 31.000 ваґонів броварняного ячменю, 3.000 ваґонів вівса, коло 90.000 ваґонів цукру, 700 ваґонів хмелю, 400 ваґонів спирту, 4.000 ваґ. пива та 227.000 ваґонів дерева. Хліборобський вивіз творить коло 45 проц. всього вивозу ЧСР.

Чехословацьке хліборобство замітне тим, що воно побудоване на освіті широких хліборобських мас та використовує всі технічні й орґанізаційні засоби, які може дати йому хліборобська наука. В східніх частинах держави, головно на Словаччині та на Підкарпаттю, рівень хліборобської культури ще низький і тому розвиток сільського господарства на тих землях має перед собою ще великі

Закарпатська гуцулка з бербеницею бриндзі.

вигляди. Натомісць західні землі, головно Чехія й Моравія, стоять під оглядом хліборобської культури дуже високо й можуть служити для інших народів за зразок. До цього причинилося дуже багато те, що чехословацька республика не жалує заходів, щоби хліборобство розвивалося та приносило користь не тільки селянам, але й усій державі. Хлібороби в ЧСР. мають через те чимале значіння також у державному й політичному життю та виробили собі пошану в інших станів та кляс. Багатство й добробут цілої республики чимало завдячує саме отсій муравлиній праці тамошніх хліборобів.

ДЕЩО З ІСТОРІЇ РОЖІ.

Написав М. Бардеґа.

Деякі відміни рожі, знаної на цілій землі (з виїмком Австралії і Полінезії), ростуть дико по долинах, а навіть на високих горах. Тому то люди звернули увагу на неї вже від давніх часів.

Квіти рожі великі, гарно кольорові, мають приємний запах. Задля цього запаху китайці плекають рожу від непамятних часів, а з Китаю перейшла вона до Індії. Звідси як чайна рожа (Rosa fragrans, R. thea) перейшла до Персії, опісля до Вавилону, де її уживали як урядової відзнаки, й Асирії. У Палестині вже за часів Соломона була велика годівля рож у гарній Єрихонській долині, та й св. Письмо часто згадує про цю красуню квітку. З Азії перейшла до Европи, де дуже припала до вподоби старинним грекам та римлянам, що вінчали нею свої голови при шлюбних торжествах та інших світських церемоніях.

В Греції рожа відома здавна: вже Гомер оповідав, що богиня Венера намастила рожевим олійком тіло забитого троянського лицаря Гектора. Плекано тоді в Греції багато рож дамаських, бо з них роблено рожевий олійок. Анакреон та інші

грецькі поети оспівували рожу в своїх творах, ніби вона народилася з морської піни, разом із богинею любови Афродитою, тому й названо її квітом любови. Поетка Сафо вже в початках 6-го віку перед Хр. назвала рожу царицею квітів. У рожі прибиралися хлопці й дівчата, а в святочні торжества прикрашували ними святині в Атенах і Коринті. Греки плекали головно рожі: центифолію, мохнату й дамаську. Ця остання відміна загинула вже давно. Зокрема плеканням рож на більшу міру займалися два міста в Великій Греції (полуднева й середня Італія): Льокрі й Пестум.

Римляни теж плекали й вживали рожі багато. Вони уважали її за цінний лік і за товаришку померших, яким давали рожеві вінці. Римські письменники писали багато про плекання рож. Розмножувано рожі з насіння і з галузок, саджених просто в землю. Городники розмножують рожі цією методою до нинішнього дня. Пліній молодший радив розмножувати деякі рожі з коріневих відростків, а кущі протинати. Він знав також робити відклади з рож для їх розмножування. Араби в Баґдаді й Самарії, також в Мароку й Еспанії плекали багато рож, передовсім для виробу рожевого олійку і рожевої води.

Еспанці, завоювавши в початках 16. віку Мехико, найшли всюди по царських городах рожі, що були гарніші від европейських.

В Єгипті зачали плекати рожі щойно в 3-ім віці перед Хр.

В середніх віках сліди плекання рожі находимо в городі Карла Великого і інших маґнатських дворах.

Вдруге привіз рожу з Дамаску до Европи, а саме до Шампанії, ґраф Роберт де Бріе. Уже в 13. і 14. вв. плекано в цій провінції багато рож на олійок, опісля під Парижем.

За третім разом привезли дамаську рожу до Італії і Еспанії. Вона саме є матірю шляхотних відмін рож, які схрещувано з рожами: столистою, китайською, індійською і з білою рожею невідомого походження, описаною Плінієм як rosa campana З неї повстала більшість відмін білої рожі, як це доказує вчений природник К. Кох. Вище згадані рожі росли в середніх віках як поодинокі кущі в городах манастирів і при княжих замках.

Альберт Великий, знавець і любитель ростин, що багато знав про квіти в 13 в., каже, що тоді плекано вже дикі рожі, як от Rosa canina, rubiginosa і villosa, а також столисті й білі.

Рожу як квіт кохання описує в своїх творах в 15. віці де Льоріса.

Багато рож було в садах Відродження. Служили вони спільно з винною лозою до прибирання альтан, веранд, брам, княжих замків, святинь, тощо. Немало було їх також у французьких садах в 17. віці. Між ними була й французька рожа (Rosa gallica), від давніх часів плекана у Франції в городах і на полях. Франції завдячуємо перші гарні відміни рож. В 18. віці зачали щораз більше плекати рожу освічені французькі городники, а в 1807 році маємо про рожу вже 300 книжок. В тому часі вчений городник Філіп виплекав рожу Noisettea, схрещуючи рожу moschata з рожею китайською. Вперше зацвіла вона в Парижі в його брата Льва Клявдія в 1818 р., а звідси розійшлася по цілій Франції. З цієї відміни походить рожа Памятка Мальмезона (Souvenir de la Malmaison) її й досі вважають найкращою рожею на цвітники. Цю прегарну рожу показував мені п. В. Кучера в шкільному городі Т-ва „Просвіта“ в Милованню в 1926 р.

Треба знати, що при кінці 18. віку було в городі в Мальмезон під Парижем 110 відмін рож Найкращі з них дуже гарно змалював у своїх творах Редут, а описав докладніше Клявдій Тори. Першу на більшу міру культуру рож завів Леґран під Парижем в 1776 році. Чайну рожу (Rosa thea і R. fragrans привіз до Анґлії Кольвіль у 1789 р. із Східньої Індії. Дала вона початок цілій родині чайних рож, котрих королевою є жовта рожа — Marechal Niel Але щойно завдяки зусиллям багатьох городників у 19. віці повстали численні роди й відміни рож (кілька тисяч), що ними тішимося в городах.

Рожі дають нам велике число квітів ріжного кольору, крім зеленого й чорного, ріжної форми й величини і то протягом цілого року. А все завдяки знанню городників. Замилування до рож зробило такі великі поступи, що протягом минулого століття повстало багато спеціяльних заведень для їх плекання у Франції, передовсім в околицях Парижа, Орлеану і Ліону, а також на французькій та італійській Ріверах; в Анґлії під Льондоном і Единбурґом, в Люксембурґу під Віднем. Плекають багато рож на Балкані для здобуття цінного рожевого олійку. Роблять із рож також запашні перфуми, цінні конфітури, з овочів дикої рожі — глогу (Rosa Canina) роблять знамените вино. Цукрову рожу вживають навіть у лічництві.

В новіших часах оспівує рожу поет Малярме. З українських поетів оспівують її Маркіян Шашкевич в „Русалці Дністровій“, де каже: „Ой вирву я з рожі цвітку тай пущу на воду, пливи, пливи, люба цвітко, аж до мого дому“, Шевченко, та Богдан Лепкий, який пише: „Рожевий цвіте, рожевий цвіте, чого ти опадаєш? Дівчино моя, мій милий світе, чому мене кидаєш?“... Минулого року письменниця Уляна Кравченко написала дуже гарне оповідання на честь рожі, а українські дівчата часто співають про рожу в народніх піснях.

ЧУДА НОВІТНЬОГО МОЛОЧАРСТВА.

Техніка в сільському господарстві йде скорими кроками вперед. Уже не вистарчає, як досі, примітивний спосіб господарювання там, де в сільське господарство вкладається великі капітали. Тому там і техніка поступає щораз більше. Те саме діється теж в одній галузі цього господарства, в молочарстві.

Уелкер-Ґордон-Ферм, це одно з наймодерніших новітніх господарств у стейті Ню-Джерзі, в північній Америці. Там розведено величезне молочне господарство, одначе трудно було в слушний час видоїти всі корови нараз. До цього треба було дуже багато зручних молочарів, а їх не було, або робили свою роботу несправно. Не помогло

теж багато, коли заведено машинове доєння, бо треба було корови загнати до стайні, примістити на місцях, кожну треба було обчистити, обмити й щойно потім доїти машиною, а це забирало стільки часу, що коли прийшли інші корови, то вони мусіли чекати годину-півтора на свою чергу.

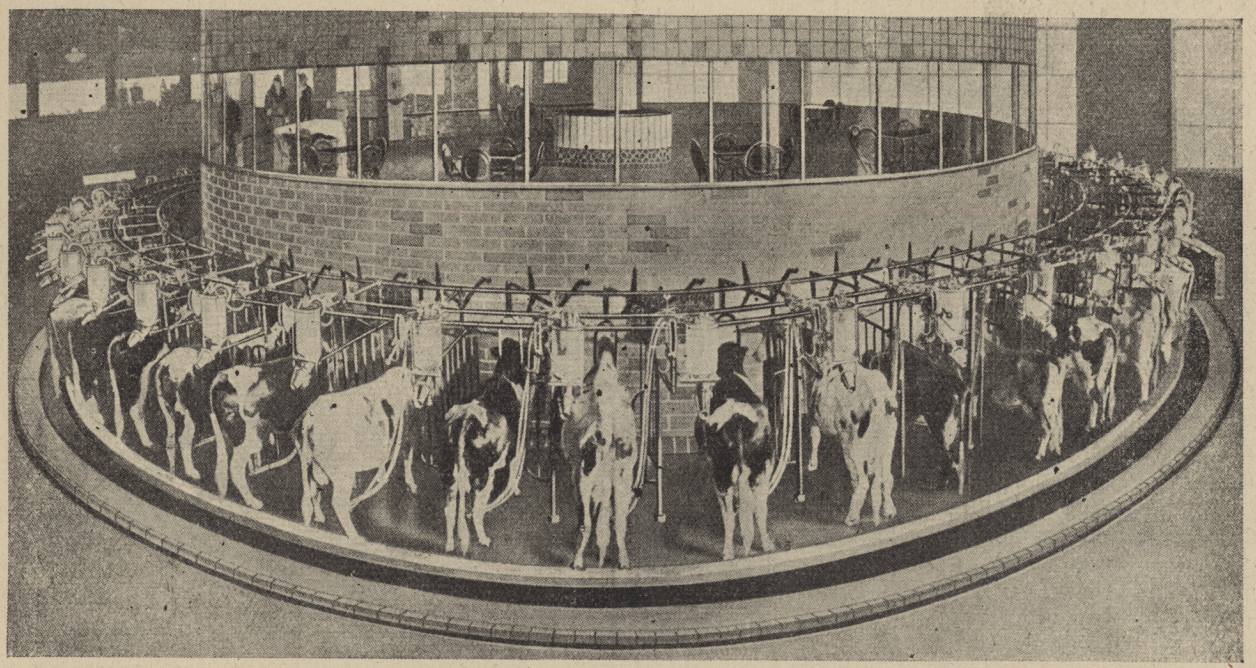

Кругла стайня з рухомим круглим помостом. На горі ошклена кімната для служби.

Цьому зарадила новітня техніка. Недалеко коло пасовиськ, де випасається худоба, уладжено окрему круглу стайню для доєння коров. В ній уміщено круглу долівку, на якій можуть стояти

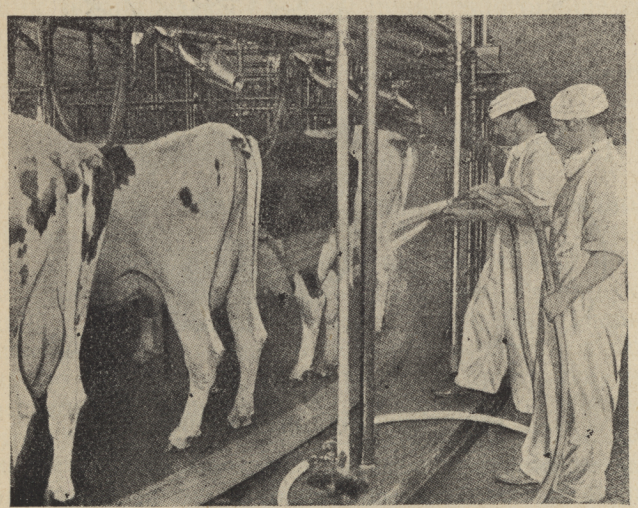

Миття коров перед доєнням.

корови підчас доєння, а яка при допомозі електричної сили обертається довкруги (гл. образок 1). Коли приходить пора доїти корови, їх заганяють 50 штук нараз на цей поміст, і він поволі починає обертатися. Окремі робітники, стоячи поза помостом, миють худобу водою з водотягів (гл. образок 2), а опісля витирають докладно сухими рушниками, як це належить робити усе перед кожним доєнням. Цим способом протягом кількох мінут або інакше по одному обороті цього помосту, який називається також „ротоляктором", худоба чиста й готова до доєння. Тоді приступається до самого доєння при допомозі машинових електричних доярок. На дійки закладають округлі рурки з проводами, якими відходить видоєне молоко до шкляних скіпців, уміщених понад коровами (гляди обр. 3). Механічне доєння полягає на тому, що при помочі припливу й відпливу згущеного повітря до рурок, в яких находяться ще й інші ґумові рурки, викликується стискання й звільнювання дійки. Через те молоко відходить з вимені і при помочі згаданих угорі проводів відходить до скіпців. Протягом кількох хвилин корови видоєні і їх забирається з ротоляктора, а на їх місце впроваджується зразу дальших 50 коров. Тоді починається знову та сама робота. Так можна легким способом видоїти на цім ротолякторі навіть 1000 коров за 1—1½ години.

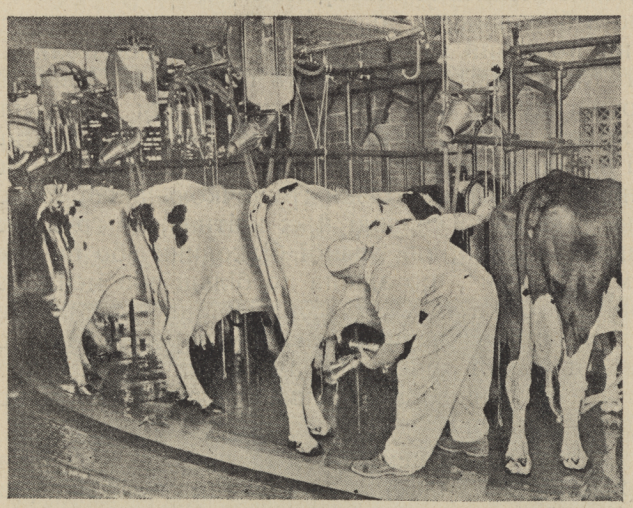

На дійки закладають рурки для стягання молока.

Але американці, люди не тільки практичні, але й вигідні і тому над цим помостом уладжено

гарну ошклену кімнату, де вся служба, яка при доєнню обслуговує корови, може у вільному часі відпочити та забавитись.

Так виглядає найновіший здобуток техніки в молочарстві. Та на цім мабуть не кінець. Техніка йде швидким кроком наперед і невідомо, які нові дива будемо оглядати завтра.

(За німецькими джерелами подав — **Хр.**)

Про молоко писав у нас В. Королів (I., 265) та В. Виноградник (IV., 79, 101). — Ред.

ТАЄМНИЦІ КЛІТИНИ

Написав Е. ЖАРСЬКИЙ.

Всі знаємо добре, що живі твори природи: ростини, тварини й люди є звичайно дуже складної будови. Тіло всіх тих живин має ріжні складові частини та прилади, при помочі яких воно сповняє свої життєві чинності: на ростинах ми звичайно бачимо коріння, било, листя, цвіт і овочі, у тварин і в людини: шкіру, мясо, нутрощі, змисли та багато-багато дечого іншого. Одначе й на цьому ще не кінець! Згадані й усі інші складовини тіла живин утворені не з одностайного, чи однородного матеріялу, оттак, як приміром шклянка з одностайного шкла, а колесо якої машини з одностайного заліза, але зложені з безлічі дрібнесеньких складових частинок, які називаємо „клітинами“. Як величава мурована церква або пишна палата збудовані з маленьких цеголок, так і тіло ростин, тварин та людини збудовані з дрібнесеньких клітин. На жаль, тих живинних цеголок-клітин ми не можемо бачити голим оком, їх можна побачити добре при помочі особливих побільшуючих приладів, так званих дрібновидів, або мікроскопів.

Звичайно, коли поглянемо на таку клітину через сильно побільшуючий дрібновид, то ми бачимо перед собою щось начеб-то міхурчик; зверху такий міхурчик має звичайно оболонку, а в середині виповнений безбарвною ріди̇ною, яку називають білковиною, бо хемічний її склад більш або менш подібний до складу курячого білка. Коли багато таких клітиночок стоїть побіч себе, вони часто нагадують нам комірочки вощини й звідсіля походить назва „клітина“. Одначе є багато клітин, які не мають зверху оболонки й тоді така клітина є нічим іншим, як тільки грудочкою живої білковини. Так воно справді й є: клітина, це грудочка живої річовини, так званої білковини або по вченому „плязми“, що здібна до більш або менш самостійного життя. З того бачимо, що живини природи: ростини, тварини й люди утворені не з одностайної живої річовини, а з безлічі маленьких, більш або менше самостійних грудочок тієї білковини — з клітин.

Коли приглянемося цеголці, з якої збудована церква, чи камениця, то бачимо, що вона наскрізь одностайна й однородна, одначе клітини не такі прості цеголки, як тіла живин. Кожна клітина це твір дуже складний, якого будова ще досі не розяснена як слід. Передусім, коли тільки поглянемо на клітину через дрібновид, нам зараз впадає в очі маленька, звичайно кругла, грудочка в її нутрі, так зване „ядро“. Ядро, це необхідна складовина клітини; від нього починається поділ клітини, без нього загалом клітина не може жити. Добрими дрібновидами видно також, що в кожному ядрі є маленька грудочка, так зване „ядерце“, яке також має важне значіння в життю клітини. Оттак, у кожній клітині ми находимо крім білковини (плязми) ще й доволі зложене ядро, а в ньому ядерце, а крім цього... може ще й нові інші твори.

Нас дивує ріжнородність будови тієї найменшої істоти, якою є клітина. Вчені всіми силами стараються видерти клітині її таємниці, бо, пізнавши їх, можна буде розвязати не одну таємницю життя.

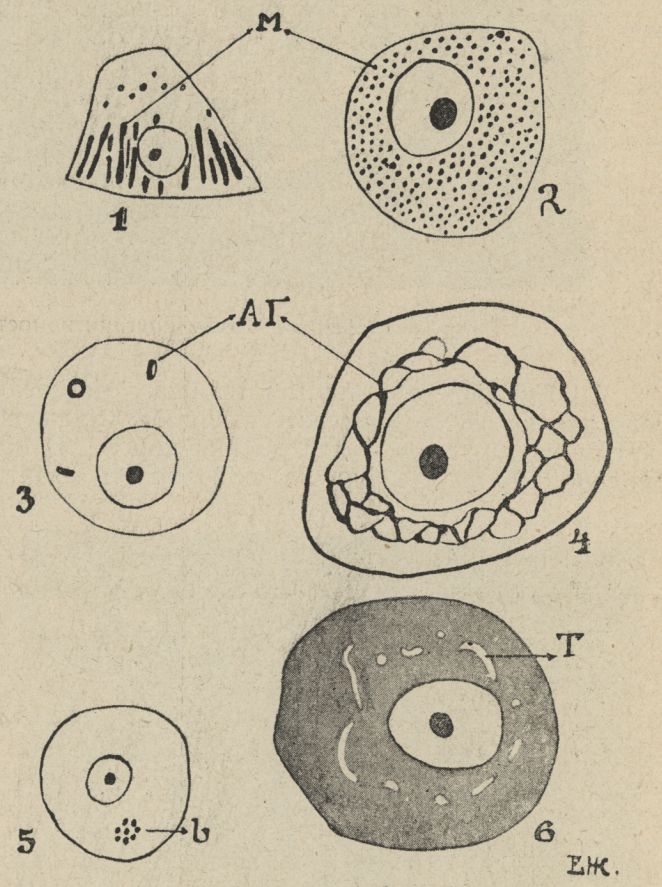

Внутрішня будова клітини.

Велике колісце в клітинах, це ядро, чорна плямка в ядрах, це ядерце.

М = мітохондрія;
АҐ = апарат Ґольджія;
в = вакуома;
Т = трофоспонґія.

І ось найновіші досліди вчених відкрили в клітинах низку нових, досі невідомих складників, які назвемо мітохондрія, апарат Ґольджія, вакуома та трофоспонґія.

Щоби всі ці складовини побачити в клітині, треба їх відповідно законсервувати (формаліна,

осмова кислина тощо). Ось учений Бенда 1898 р. відкрив у полових клітинах миші дрібні тільця, наче малі точки, які могли лучитися в мотузки. За ним інші вчені відкрили подібні до них твори, але не були це кульочки, лиш палички. Треба було ряду праць та порівнань, щоб можна було узгіднити тотожність цих тіл. Найбільше причинилася до того метода живого закрашення цих мітохондрій у живій клітині. Найновіші досліди виказали, що барвило т. зв. зелень Януса закрасить у живій клітині мітохондрія на зелено. Рівнож при помочі інших барвил можна одержати їх закрашення. Ці забарвлення вказувалиб на те, що мітохондрії є принайменше вчасти збудовані з товщевих річовин. Значіння мітохондрів чи там хондріосому (усіх тіл мітохондрової реакції) є на думку вчених таке, начеб були це маленькі, відокремлені клітинні робітні для поодиноких проявів переміни матерії. Деколи повстають із них осібні внутрішньо-клітинні твори, й на цій основі декотрі вчені вважають мітохондрії за т. зв. ерґастоплязму, себто білковину відмінну, зріжничковану та пристосовану до особливих цілей.

Вже більше самородним, а за те зовсім сталим приладом клітини є внутрішний апарат Ґольджія, званий також внутрішнім сітковим приладом. Італійський учений Ґольджі (Golgi) відкрив цей твір 1898 р. у нервних клітинах хребовців по відповіднім утриваленні та насиченні хромо-сріблювими солями. Може ніяка інша частина клітини не викликала стільки зацікавлення, як саме ця. Вчені спочатку думали, що цей твір мають тільки деякі клітини та завдяки новим дослідам багатьох учених сьогодні знаємо напевно, що ця складовина є у всіх клітинах.

Апарат Ґольджія має ріжний характер; у вищих тварин має він будову менше або більше сітчасту або постать кошика, який обіймає довкола ядро, або прилягає до нього з одного боку. Так само може мати він вигляд перстеня або мисочки.

Незвичайно тяжко вияснити як слід значіння приладу Ґольджія; він має характер товщевий (ліпоід) та має важне значіння при переміні речовин у клітині, але яке є значіння, покищо нічого певного не знаємо!

В останніх роках від 1920 р. французький учений Пара, вживаючи закрашення живої клітини при помочі особливого червоного барвика відкрив у клітині осібні, округлі твори, які барвляться саме цею червінню. З огляду на деякі їх прикмети назвав їх вакуомою. Тільця ці стоять у певному звязку з приладом Ґольджія.

В 1895 р. описав шведський учений Гольмґрен ряд дрібних каналиків, які з зовні переходять до нутра клітини, й назвав їх трофоспонґія. Донедавна вчені вважали ці каналики за останок із приладу Ґольджія, з якого внаслідок особливих способів утривалення вимито ліпоідальну речовину, через що лишилися пусті простори, які роблять враження каналиків. Тепер такі погляди впали зовсім. Як апарат Ґольджія, так і трофоспонґія є окремими та самодільними клітинними творами. Трофоспонґія вважається за внутрішньоклітинний твір, якого призначення побирати ззовні поживу або викидати назовні витвори переміни речовин.

Як бачимо, будову клітини розсліджено досі остільки, оскільки дозволили на це наші технічні засоби. Але до повного пізнання будови та життєвих чинностей клітини, як життєвої одиниці, ще нам доволі далеко. Надіймося, що безупинні досліди вчених незабаром збогатять нас новими здобутками й відкриють незнані досі таємниці природи.

Увага. На цю тему була у нас стаття Р. Могильницького п. з. „Будова клітин“ (III, 299—302). — Ред.

ЖИТТЯ В МОРСЬКИХ ҐЛИБИНАХ

Як на землі, на суходолі, від одного бігуна до другого є ріжноманітні породи тварин, так само й море має рівнож ріжноманітні й нічим неподібні до себе животини. І так само як на суходолі є ріжні умовини життя, степи, гори, гарячі країни й пустелі вічного морозу, так само й у морі маємо ріжні умови, до яких мусять пристосуватися всі морські животини. Але в морі ріжниці кліматичні зникають з глибиною. Вже нижче 400 м. майже в усіх частях моря живуть ті самі орґанізми без огляду, чи в околиці рівника, чи близько північного бігуна. Причиною цього є стала низька температура цих глибин і тиснення води, яке в однакових глибинах є в ріжних околицях однакове. Вже в 400 метровій глибині панує вічна тьма і ніодин промінь сонця не сягає туди.

Ще недавно думали, що в цих глибинах є пустеля, де ніяке сотворіння не може жити. Сьогодні, після дослідів глибин моря, знаємо, що вони становлять для себе замкнений світ із своєрідною рістнею й звірнею. Сьогодні люди досягли глибин, та видістали на верх те, що, як здавалося, ніколи не судилося нам оглядати. Саме дно морське є незвичайно поживним для морських сотворінь. Крім видимих голим оком риб та ростин живе в морі незвичайна кількість дрібних мікроскопійних животин, що їх начисляють на міліони в 1 кубічному

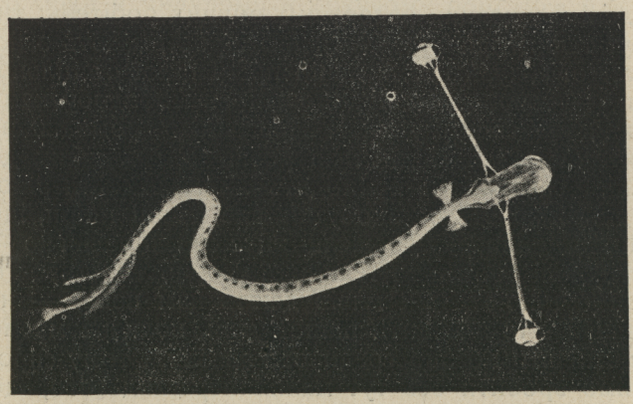

Риба з качачим писком та очима на прутиках.

метрі води. Вони живуть коротко, а мертві опадають у глибінь. Цим способом долішні верстви води засипуються наче дощем трупами погибших животин, що стають поживою глибинних риб. Але ча-

стина їх всеж таки досягає дна. Крім цього все, що живе в морі, згинувши, опадає на дно. Там неорґанічні частини орґанізмів творять намул, а згодом підморські скелі, самими-ж тілами живляться ростини й тварини, що постійно живуть на дні моря.

Життя глибинного моря жорстоке. Всі животини в ньому незвичайно хижі. Їх роти часто більші, як ціле тіло й озброєні гострими зубами. То-

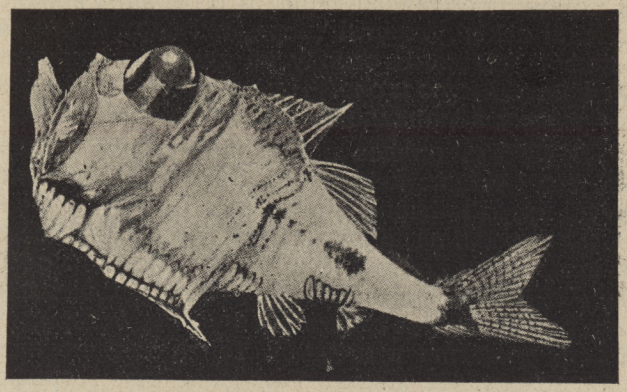

Риба з великими далековидними очима, яка живе у цілковитій тьмі морського дна.

му, що в цих верствах моря є вічна тьма, багато тварин взагалі не має очей, а замісць них незвичайно чутливі орґани дотику в роді вусів, паличок, виростків, тощо. Але побіч них живуть сотворіння, в яких очі розрослися до надмірної величини. Буває, що 1/6 поверхні тіла займають очі. Сильні телєскопові виростки, а на них осаджені дві великі кулі, вже не по боках голови, а з переду — це очі глибинної хижої риби. Інші риби мають знов очі осаджені на довжезних прутиках. Мають рівнож орґани, що їм присвічують у темряві. Часто ці рефлєктори осаджені близько рота і очей. Вони рухомі й така глибинна риба може освітлювати те місце, яке захоче.

Глибинні сотворіння приноровлені до велитенського тиску води, який в цих глибинах рівняється соткам атмосфер. Дивним видасться, як може зрештою ніжно збудована риба проживати в такому тисненні, де кавалок дерева сплощується на тонку дощинку! Сьогодні вміємо це собі виясни-

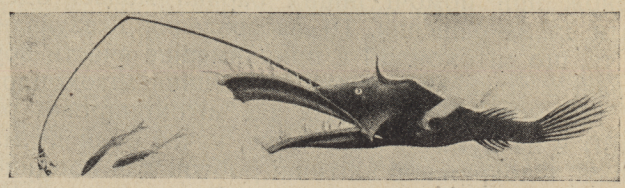

Риба-рибалка з виростком-вудкою.

ти. Глибинні животини так збудовані, що в середині своїх клітин мають таке саме тиснення, яке діє на них ззовні. Тіло їх дриглясте і в великій частині складається з води. Отже допасування до зовнішнього тиснення можливе. Зате коли витягнути глибинну рибу на верх, власне внутрішне тиснення не находить опору й риба розривається. Звичайно розриваються нутрощі.

Назагал представниками глибинних сотворінь є одноклітинні животини, коралі, хробаки, морські звізди, слимаки, медузи. Одинокими представниками вищих орґанізмів є справжні риби. Як вони виглядають, бачимо з цих кількох образків, фотоґрафічних знимок, зроблених особливим апаратом у велитенських глибинах моря.

Перемоги техніки в двох останніх роках

Написав Ю. КРОХМАЛЮК.

З дня на день, з години на годину зростає техніка в своїм вічнім змаганню за опанування природи. Поодинокі думки, переведені в дрібні діла; фантазійні ідеї, начеркнені чорним тушем на рисунковому папері; мрячні непевні здогади, переведені в шкляних ретортах хемічних робітень; тисячі таких дрібних муравлиних робіт дають зміст великої галузи колєктивної праці цілої суспільности, — дають нам те, що ми звемо здобутками техніки. У своїому житті пересічного громадянина ніхто не всилі слідити за розвитком техніки; до нашої свідомости приходять лише деякі першорядні відкриття чи здобутки, але менші твори, що в іншому випадку вражали-б нас своєю величчю — і ті дрібні робітники технічної творчости, а врешті ті, що ціною своїх мязів дають нам нове, — не всилі навіть зачепити нашої уяви, коли не маємо з цим світом безпосереднього звязку. І тому спробуймо зробити ось тут малий перегляд того, що дала нам техніка за останній 1930 рік, і в першій половині 1931 р. Постараймося зрозуміти велич технічного духа, що володіє думками творчих одиниць, постараймося зрозуміти зміст і напрям, до якого йде наше життя і до якого змагає мимоволі вся людськість у поступі культурного й економічного життя.

Чи не найбільше зроблено в ділянці виробничої хемії. З відпадків при виробництві штучного шовку виробляють новий матеріял, що служить до опаковування промислових виробів, товарів, тощо.

Ходять поголоски про винахід штучної бавовни. Колиб вістка була правдива, плянтації бавовни станулиб перед новою крізою.

Цельта — новий рід штучного шовку, що своєю будовою пригадує волосся. Кожна волосинка цельти має в собі поздовжний канал, що збільшує видержність (рура більш видержна на зігнення, тощо, ніж дручок) і вимагає менше матеріялу. Механічне веретено вдалося збудувати так, що працює при 15.000 оборотів на мінуту.

З сульфітного лугу, що полишається при виробництві паперу й був безвартісним покидьком, виробляють у Німеччині спирт і дріжджі.

Нові, порожні в середині, цегли мають у своїому довшому боці 144 діри. Є більше видержні й легші, ніж дотеперішні. Керамічні вироби сушиться тепер при помочі нових способів 10 разів скорше, ніж у 1929 р.

Новий штучний погній має в собі 85 проц. фосфорної кислини.

До переховування ґазів, замісць важких сталевих бутель, вироблюється нові, з легких металів,

прасовані з одного бльоку. Видержують до 3.000 атмосфер тиснення.

„Ойлян-ной“ — це назва нового штучного барвила. Матерія, зафарбована ним, стає відпорною на молі. Барвило „Арканоль“ береже матерії від іржі й переводить електричну струю.

Барвила „Тропік“ видержують без зміни температуру 250° Ц.

Аромат кави досліджено вже й зроблено штучно.

„Борналіт“ — новий пальний засіб (як напр. бензина, спирт), продається в тубках, є без запаху і при горінні не витворює ані саджі, ані диму.

Металеве дерево одержали, втиснувши рідкий металь у дерево. Таке дерево задержує свою будову, його можна обробляти, точити, тощо.

Збудовано в Індії дмухавки, що вдмухують повітря до високих печей для витоплювання заліза, кожна зуживає 13.700 PS сили і дає 220.000 м³ повітря на мінуту.

Розвязано питання пилу. Шкідливий пил, що занечищує повітря або фабричні вироби, вугляний пил, що викликує вибухи в копальнях, уміють уже усувати, а коли потрібно такого пилу, якщо напр. треба щось тонко розпилити, то можна зробити його в кожній кількости.

Впроваджено багато уліпшень у меленні, чищенні, фільтрованні матеріялів, тощо.

А врешті відкрито, що насіння людини заломлює подвійно світло, так, як т. зв. плинні кристали, себто стоїть на границі між орґанічним і неорґанічним твором і є посередником між живою й мертвою природою.

В 1930 р. будується багато силовень великої видайности й великих розмірів. І так:

Найбільшу парову турбіну на 208.000 KW збудовано в Америці коло Шікаґо. Вона має 1800 оборотів на мінуту.

В Анґлії будується інша парова турбіна, що має ще більше оборотів, а саме 3.600 на мінуту.

В Тангаймі збудовано на водопаді 18-метрової висоти водну турбіну видайности 4.400 кін. сил і 300 оборотів на мінуту.

В Анґлії викінчується водну турбіну на 15.000 кінських сил і 167 оборотів на мінуту.

Найбільша німецька водна турбіна є в Рібурґ Шверштадті і дає 38.700 кінських сил, а найбільшу на світі побудовано в СРСР в 1930 р. видайности 42.500 кін. сил. В 1930 р. уліпшено так, що коли в 1929 р. найбільша зуживала 10.000 кінських сил, то сьогодні найбільша зуживає 30.000 кін. сил. Врешті в Льорі будує Німеччина помпу на 44.000 кінських сил.

Найбільший мотор Дізля є в Німеччині; він дає 25.000 кін. сил. Закінчено проби й приспособлено мотори Дізля до гонення залізниць.

Збудовано в Німеччині токарню, що точить металевий бльок довжини 12 метрів, проміру 22 м. і тягару 680 тон. Збудовано стругалку, що струже на 4 і пів м. завширшки, 12 м. завдовжки, та приймає бльок 4 м. заввишки. Винайдено нове знаряддя, яким можна точити швидше ніж досі, й побудовано до цього нові машини більшої кількости оборотів.

В господарських машинах нема помітних змін.

В летунстві і повітроплавстві були такі події: побудовано багато літаків-велетнів:

1. Юнкерс Ґ 38 на 4 мотори й 2000 кінських сил. Цей літак може перебути без перерви 3500 км., везучи з собою 27 тон вантажу.

2. До Х має 12 моторів видайности 7200 кінських сил.

Зроблено кілька перелетів через океани, багато довгих летів понад сушею, при чому летуни здобули такі рекорди: найбільша висота лету 13.150 метрів, найдовший час лету 67 годин 15 мін. (без спуску), найбільша дорога лету 7.840 км., найбільша скорість лету 593 км. 400 м. на годину.

З кінцем 1929 р. повітроплав Цепелін ЛЗ 3 зробив подорож довкола землі (34.240 км.) у 288 годинах і 5 мін. Анґлійський повітроплав Р 100 полетів до Канади.. Анґлійський повітроплав Р 101, найбільший на світі, при пробнім леті до Індії в жовтні м. р. розбився коло Бове у Франції, при чому згинуло 54 осіб. Причина катастрофи невідома.

Примінено в летунстві мотори Дізля й Пікарда на тяжкі олії.

В радіовій промисловості збудовано нові лямпи; продукція радіових лямп перевищила в 1930 р. 15 міліонів штук. Голосники уліпшено так, що є без закиду.

Звукове кіно розвивається, великі поступи зроблено в звуковім кольоровім фільмі. За те пересилання образів радіовими хвилями не виказало більших поступів. При помочі радіових хвиль засвічено ряд електричних лямп в Австралії, через звичайне притиснення контакту в Анґлії.

Це загальний, дуже загальний образ добутків техніки в минулому й біжучому році. Все йде до скорочення часу виробництва, до дешевшого виробу промислових товарів, до зменшення запотребования людських сил. А побіч цього і саме тому гуляє голод та безробіття, що повстали є великій мірі через механізацію суспільного життя, через відібрання роботи людським мязам, та заступлення їх скорими могучими машинами. Мілионова армія крицевих рук зростає з року на рік, зросла і в минулому році непомірно, незважаючи на економічну кризу та лихі обставини, що особливо не сприяли розвиткові технічних досягнень.

МАКІЯВЕЛІЗМОМ означуємо звичайно хитре, безоглядне, але й підступне поступування, головно в політиці. Слово звязане з іменем Миколи Макіявель, італійського (фльорентійського) історика, публіциста і великого патріота (1469—1527). А тимчасом найновіші досліди учених показують, що сам Макіявель зовсім не був макіявелістом. У своїй практичній політичній діяльності був простодушний як дитина. Тому захоплювався сильними людьми чину. Як людина вдумлива був нерозгаданою загадкою для сучасних і пізніших поколінь. Одні бачили в ньому діявола тиранії, інші закаптуреного ангела демократії, а в дійсності був це слабий чоловік із надмірно розвиненим мозком.

(За нім. подав **і. б.**)

——::——

ЩО ЇДЯТЬ ЛЮДИ?

Сто років тому була в ужиттю приповідка, дещо дивна на наші часи: „Скажи, що ти їси, а я скажу, хто ти є". Очевидно, були тоді такі часи, що люди багатші краще їли, як бідніші, а знову тодішні аристократичні верстви ще краще, як попередні. Сьогодні це все значно змінилося, та проте наведена приповідка має в собі й досі зерно правди, головно в тому випадку, коли дослідимо поживу не одиниць, а цілих народів. Проф. берлінського університету М. Рубнер дослідив прохарчування майже всіх народів землі, а головно европейських, американських та частинно азійських. В цілості маємо тут діло приблизно з 450 міліонами людей. Таке дослідження вияснює, в якій мірі прохарчування залежить від ґеоґрафічного положення країни, в якій живе досліджуваний народ, а також від самої природи людей.

Показується, що приблизно всі народи їдять однаково багато. Найбільше споживають анґлійці, бо аж 3.000 кальорій денно, після них японці — 2.550 кал. Найменше відживлюються народи в совітській Росії, бо там денно припадає на голову пересічно 2.270 кальорій. Ріжниці між державами західньої Европи та Америкою є дуже невеличкі.

До найважніших підставових речовин, конче потрібних до відживлювання, належить: білко, товщ, цукор і мука. В цих поодиноких відживчих засобах є уже більші ріжниці у ріжних народів. І так найменше білка зуживає СРСР, бо лише 79 ґрамів денно на людину, коли в Анґлії зуживає його кожна одиниця 90 ґр. Найменше товщу зїдає японець, бо 29 ґр. денно, коли німець 60, а анґлієць 105 ґр. Цукор і мука зачисляється до одної ґрупи, бо хемічно обі ці речовини дуже схожі. Але через ріжнородність мучних пожив поділ на поодинокі народи доволі важкий. В першій мірі потрібно розріжнити дві ґрупи людей: хлібоїдні, як напр. европейці, і кашоїдні, як китайці й японці, де риж або кулеша заступає у них хліб. Західні народи хлібоїдні, східні (монголи) кашоїдні. Ця границя задержалася тисячі літ і ніякі впливи її не змінили. Звичайно народи культурніші споживають хліб і взагалі мішані харчі, народи менше культурні їдять одноманітніше, напр. монгольські народи є переважно веґетаріянці, себто не їдять мяса і пересічно 95 відсотків їх харчів — це ростини. На решту складається головно риба.

Народи хлібоїдні можна поділити знову на дві ґрупи: ті, що харчуються пшеничними виробами й ті, що житніми. Одначе переважає у світі пшениця. На 130 міліонів тон пшениці, які дають річно жнива, припадає 43.4 міл. тон жита. Жито продукують головно Україна, Росія, Польща й Німеччина. Ці чотири країни мають ще одно спільне: вони випродуковують і споживають найбільше картоплі в цілому світі. Україна зуживає напр. 5—6 разів стільки картоплі, що Анґлія чи Америка, на душу денно.

Щодо споживання молока, то коли японець зуживає таку кількість, що рівняється 1, то італієць споживає 2, француз 4, німець 6, анґлієць 8. Мясо розділюється так: Італія 1, Франція 2, Німеччина і Анґлія по 3.

Звичайно всі народи нерадо приймають зміни прохарчування, навіть підчас воєн і бльокад. Тому так тяжко змінити головні напрямні прохарчування. Це можна вияснити одним, а саме: ріжним смаком у ріжних народів. Сама-ж вартість поживи не грає великої ролі. Але всеж таки, хоч поволі, наступають і тут великі зміни протягом століть. Нагадаймо збільшення споживання пшениці у відношенню до попередніх віків, та велитенський зріст попиту на цукор.

СВІТИЛЬНИЙ ҐАЗ

До технічних досягнень, що найшли широке приложення в житті, головно по містах, належить і світильний ґаз.

Техніка виробництва цього ґазу полягає на сухій перегінці камяного вугля без доступу повітря, при температурі 1000—1200°Ц, при чому крім нього повстають ріжні течива й пари. Тут відріжняються головно дві фабрики: фабрика для добування світильного ґазу, звана звичайно ґазівнею, та коксувальня. Перша виробляє головно світильний ґаз, а кокс є лише побічним продуктом; друга виробляє кокс, а побіч того ґаз. Коксувальні є головно по великих промислових центрах, де кокс потрібний для ріжних фабрик, як ось при витоплюванню металів із руд, тощо. Ґазівні поширені всюди інде, отже переважно у нас, де на кокс не було-б відповідного збуту.

Ґаз витворюється через розкладання камяного вугля при високій температурі. Це розкладання мусить відбуватися без доступу повітря, бо інакше вугля загоріло-б. Очевидно й при нижчій температурі, як 1000°Ц, витворюється вже світильний ґаз. Але шляхом досвіду люди переконалися, що саме ця температура є найкраща для одержання доброго світильного ґазу. Спочатку здавалося, що добрий ґаз, як його запалити, повинен ясно горіти. Сьогодні, коли його вживається й до опалювання, після винаходу особливої ґазової лямпи ученим Аером, показалося, що сам ґаз повинен горіти майже невидним полумям. Таке полумя є багато гарячіше й сам ґаз в аерівській лямпі не зуживається так скоро, як давній, що ясно горів. Саме виробництво коротко можна описати так: камяне вугля огрівається в великих замкнених ретортах ззовні й втікаючі ґази, що не можуть загоріти через недостачу повітря в середині реторти, відпроваджується рурами крізь ряд приладів, які його очищують від ріжних непотрібних домішок. Ці домішки — це тер, або поґазова мазь, нафталіна, амоняк, сірка, тощо. При цьому ґаз остуджується та, очищений, переходить до великих круглих збірників, що їх кожний знає під назвою ґазометрів. З цих ґазометрів ґаз, що находиться там під тисненням, розходиться рурами по цілому місті. Так виглядає загально виробництво ґазу. В дійсності сам процес ще далекий до того, щоби йти як потрібно. Раз-у-раз виходять щораз то нові уліпшення і хеміки стало працюють над тим, щоби при цьому було як найменше втрат. І ось коли давніше усі ці згадані вище занечищення були лише завадою в виробництві, сьогодні це вже дорогоцінний матеріял для іншого виробництва. І так з тєру виробляють ліки, фарби, сірку, амоняк та інше, що мають велике значіння в промисловості.

КІМБЕРЛЕЙ

Було це 60 літ тому. Над рікою Вааль в полудневій Африці спочивав під хатою по тяжкій праці фармер Ван Вайк. Протягнувшися на ліжку, як каже переказ, водив очима по господарстві. Вкінці спинив зір на стіні хати та аж підвівся з цікавости. В глині, якою була вимазана стіна, щось світилося, якийсь камінець. Видовбав він той камінець, пооглядав і сховав. Був то діямант.

Вістка про нахідку нових родовищ дорогоцінного каміння розійшлася скоро по світі. Щойно в 1867 році відкрили були перші діямантові поля в полудневій Африці (в Оранії), а тут є вже інші— може й багатші. Зачали напливати люди підприємчиві й жадні великих зисків, на пустарях повстали скоро копальні, робітничі кольонії, а навіть міста. Нині осередком діямантового промислу є там стотисячне місто Кімберлей.

Поклади незвичайно цікаві не лише своїм багатством, але й походженням, бо є це одинокі на світі первинні родовища діямантів. Тут стрічаємо крім діямантоносних пісків також тверду скалу (подібну до базальту), т. зв. кімберліт, в якій „вродилися“ діяманти. Ця скала була колись плинна, розтоплена. Коло 15 міліонів літ тому при кінці крейдової формації, коли вся південна Африка палала вогнем і здрігалася від підземних ударів, виступила вона з глибини землі крізь гирла вулканів і принесла розпущений у собі вуглець. При остиганні ляви вуглець викристалізувався у формі більше або менше правильних восьми- й дванацятистінників і лишився на місці в скалі, як родзинки в тісті. Очевидно, що не всюди в кімберліті є діяманти, бо з яких 200 вульк. кратерів лише декотрі надаються до експльоатації. Щоби добути діяманти, копають кімберліт, розкрушують, пересівають, перебирають, полочуть, а вкінці пускають на похилі

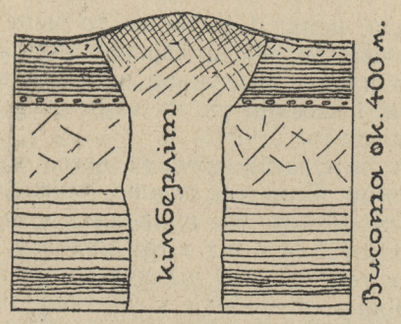

паси, посмаровані товщем. Діяманти до товщу прилипають, а інші камінці скочуються додолу.

Вага дорогоцінних камінців ріжна. Напр. на копальні Кімберлей половина добутих діямантів не доходить до ваги 1 карата. Але деколи стрічаються справді подиву гідні окази. В копальні Jagersnautein найшли славний „Exelsior“ “, а в копальні Premier Mine коло Преторії найбільший камінь світу „Callim“ Важив він 3.300 каратів, себто 660 ґрамів і — як видно було з форми — був відломком з якогось ще далеко більшого восьмистінного кристалу.

Полуднева Африка дає нині 85 відс. добичі діямантів цілого світу. Від часу відкриття радовищ, себто від 1867 року найдено там коло 42.000 кґ. діямантів.

С. Пастернак.

СЛІПІ НА КОЛЬОРИ.

Є люди, що не бачуть деяких кольорів так, як бачуть їх інші. Звичайно не годні відріжнити кольору червоного від зеленого або синього від жовтого. Легко переконатися, якщо дати їм ріжнокольорові нитки і казати поскладати по кольорам. Тоді вони поскладають разом на одну купку нитки й зелені й червоні, бо одні й другі є для них попеласті. Такі люди називаються дальтоністи, а хороба дисхроматопсією або дальтонізмом від імени славного анґлійського ученого фізика Дальтона (1766—1844), що сам терпів на цю хоробу, досліджував її і познайомив із нею світ 1794 р. На дальтонізм терплять більше мужчини — 4—5 на 100, менше жінки — 2—3 на 100. Звичайно його одідичують, але дальтоністом можна стати і внаслідок довше триваючої недуги очей. Часто трапляється, що діти дальтоніста здорові-нормальні, а внуки теж дальтоністи. В самій Німеччині є тепер коло 2 і пів міліона дальтоністів. Очевидно, що такі люди не можуть бути машиністами ані на залізницях, ані на кораблях, бо не могли-б відріжнити світляних сиґналів, і спричинювали би катастрофи. Цікаво, що дальтоністами бувають деколи й малярі.

і. б.

Одиноке велике місто на світі без авт, це Венеція в Італії. Хоч числить поверх чверть міліона мешканців, не має ніодного авта.

СЕРЦЕ.

Це чудова машина-помпа. В новонародженому немовляті серце бє 144 разів на мінуту, в людини у зрілім віці бє 72 разів на мінуту в часі спочинку, а 100 разів підчас праці. Серце працює безупинно день і ніч. В 70-ім році життя людини серце має за собою 3 міліярди ударів.

Кожний удар втискає із серця в жили коло 1/20 літра крови, отже протягом 70 років через серце перейде коло 150 міліонів літрів крови. Така кількість крови виповнила би вщерть озеро в промірі 220 метрів і глибоке на 1 м. На протязі одної доби серце виконує працю 18.000 кільоґрамометрів, себто працю, при помочі якої можна піднести людину тяжку 70 кґ. на висоту 258 метрів. Праця серця протягом віку людини (70 років) така велика, що стало-б її на те, щоб 900 тон піднести на висоту 500 метрів. Цю велетенську працю виконує серце завдяки теплу, що його дістає із спалення (окиснення) цукру, що його достачає кров. Протягом 70 років того цукру спалюється 250 кільоґрамів.

——::——

ЧИСЛО ТИХ, ЩО СЛУХАЮТЬ РАДІЯ.

Анґлія 3,844.102 осіб, Німеччина 3,731.948, Данія 456.500, Австрія 450.272, Чехословаччина 336.117, Італія 206.105, Бельґія 167.500, Швайцарія 123.611, Голяндія 122.413, а далі йдуть: Норвеґія, Румунія, Югославія, Лотва, Естонія і Литва.

——::——

АЛЬОЙС ҐРАСЕК

ПЕСИГОЛОВЦІ

ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ.

Переклав із чеської мови Василь Верниволя.

Памяті Божени Немцової.

— Рада, нерада! Як вона до мене з хріном, я до неї з перцем, — і дудар підкинув своїм струментом на плечах та лукаво підсміхнувся.

— Ей, і веселий ти, як сама пісня, — завважив господар.

— А чомуж би мені та веселому не бути; та-ж там той вітер так гарно співає, аж луна скрізь розходиться. Не приведи Господи, що це була за дорога! Міх від вітру надувся, дуда сама грає, а я в темряві собі підскакую від пільної музики: з мокрого горбика у грязюку почерез каміння, з калабані в калабаню аж бризки йдуть...

Ржегуржек Іскра поклав дуду на лавку й сам сів собі біля неї. Бараняча шапка з червоним денцем лишилася на голові. Його обличчя кругле, гладке, з ямочкою на підборідді, раз-у-раз іще в нього усміхалося. Власне, сміялися його веселі збиточні очі, що він їх любив прижмурювати, збираючись ушкварити чи розповісти яку штучку. Він був із молодим господарем одних років, може двома, чи трьома роками за нього старший.

А господиня тимчасом внесла соли й бохонець хліба, завинений білим рушником та принукувала гостя звичайним „вкрай собі", щоб узявся за їжу.

— А що нового в місті? — спитав господар.

— Не багато. Розповідало собі там у коршмі двоє сусідів, я міркую, що це були люди міського права, що пани за нас перепитували. Тай драженовський дядько теж там сиділи та чули геть чисто все...

— За кого перепитували?, — спитав хутко господар.

— За наші ходівські права. В міськім уряді. Хотіли мати писані права, знаєш ті, що були на нашому замку.

— А хто хотів?

— Був там із Кута той управитель Кош тай той тиргановський. Ну, сусіди реготалися, що цього ймили. Не знаю, що воно далі було, але той Кош, кажуть, кидався та викрикував, ось тиргановський пан ходовакам покаже...

Дудар замовк, але якби щось нагадав собі нараз і додав:

— Добре то казав там один сусід у коршмі, що ніби то ці ходівські права нараз набрали ваги. Небіжчик, старий Ломікар[1]) і той молодий у живі очі сміялися з ходоваків, як говорили про перґаменти...

Господар і його жінка з малою Ганалькою на руках уважно слухали й навіть не помітили, як малий Павлик у сорочинці зсунувся з постелі, дібрався до дуди та почав оглядати гарного її цапика. Спершу тільки на нього дивився, та потім, насмілившись, почав гладити його шерсть, очиці та лискучі цяцьки, що їх Іскра понавішував йому для прикраси поміж ріжками. А тепер уже й мати примітила хлопчика; тільки батько сидів, похнюпившись, і аж тоді підвів очі, як дудар замовк.

— А коли це було, Іскро?

— А позавчора...

— Аби знов щось не притрапилось, яке нещастя — сказала молода господиня та з журби зітхнула.

— Я міркую... — почав дудар, але не скінчив, бо нараз старий Вовк зірвався прожогом із підлоги та почав гавкати. Господар устав, підійшов до вікна та вдивлявся в пітьму. Але нікого не побачивши, справився на ґанок.

Іскра взяв малого Павлика, посадив собі на коліна та приклав йому до рота трубку дуди; саме тоді молода господиня доторкнулася дударевого плеча.

— Чуєш, Іскро, — казала; — ти бачив, як господар задумався, як ти говорив? А таке з ним буває тепер часто, і то ні з цього, ні з того! Тут тобі веселий, балакає, сміється, як треба, а нараз як би до нього що приступило. Мені так часто здається, що йому зайшло щось у голову, або на серці йому лежить якийсь камінь. Уже мені приходило на думку, чи не викинув він мене вже зі свойого серця, чи, може, не шкодує він...

— Не будь дурна — перервав їй дудар. — Шкодувати? Не шкодує й не буде шкодувати, я це знаю. Тимто не бери собі цього до серця...

— Щастя мені дісталося, а ти знаєш, що носимо в серці, того боїмося... Щож би це було таке?

— Дивні якісь думки гонять його головою... Але це перейде...

— Як би то Бог дав, як би то мене вислухав, — зітхнула господиня, потішена словами чоловікового довірника. І засміялася навіть, як малий Павлик з Іскровою допомогою добув кілька пискливих плаксивих тонів.

Молодий Козіна вийшов із сіней на ґанок і почав роздивлятися, хто прийшов. Що хтось тут був, це певно, а то не був би чуйний Вовк так загавкав. Було темно, вітер гудів і досі, так, що й не можна було добре чути. А проте... Хтось забубнив до вікна, там напроти, через подвіря, де стояла хата виділеницька*). Там жила мати молодого господаря. Спала вже, бо в вікнах було темно. Та нараз у них заблисло світло, в хаті прояснилося, а як від світла прояснилося й на дворі, можна було побачити дві чоловічі фіґури, що станули там коло дверей. Нетерпляче чекали, не ворушачись, а далі зникли в дверях.

---

[1]) Лямінгер.

*) Словом „виділ" віддаємо чесь. výminek, нім. Auszug на основі тамошніх законів, старі господарі, передаючи господарство в руки молодих, переходять на „виділ", в окрему хатину, де живуть до смерти, не маючи права встрявати вже до господарства. До „виділу" належить: окрема хатина, що її молодий господар мусить віддати старим і повне утримання „в натурі": певна частина збору з поля, частина домашнього дробу ,яєць і т. д. Люди, що відходять на „виділ", називаються: „виділенець" výminkář, Auszügler „виділениця" (výminkářka, Auszüglerin) У дуже важних справах усе молоді господарі питають ради „виділенців". Коли молоді господарі не дотримують виділенецьких умов, відповідають перед законом.

Господар на хвилину не то задумався, не то чекав. Із світлиці дійшов голос скрипливої дуди — та молодий хазяїн його вже не чув. Він правцював через подвіря до житла своєї матері. Вхопив за двері — двері були замкнені. Зігнувся, підійшов під вікно й глипнув до світлиці. Побачив там матір у кожушині й її двоє гостей. Один із них вийняв з-під поли якусь коробку, чи скриньку. А той другий її відчинив, вийняв із неї щось лискуче, що світилося мов срібло, та показував його старій Сладкій.

Вмить одначе молодий господар відскочив від вікна. Бо від його ґанку почувся голос його жінки: їй було дивно, чого це її чоловік у таку негоду так довго бариться надворі.

— Там нема нікого, даремне Вовк так кидався — казав, вернувшись на ґанок.

— А чого ти ходив до мами?

— Подивитися, що робить. Іще світить, і мені це було дивно. Сидить на лавці та молиться.

— Ходи, ходи до хати; мені зимно, ціла трясуся, тай Іскра додому збирається. Павлик хоче від нього дуду...

Подружжя ввійшло до світлиці.

Іскра там уже знову заходив собі з Ганалькою. Носив її, гойдав, приспівував дитині, мале вперло на нього свої очі, вони поволеньки почали заплющуватись, і дівчинка почала засипати. Дудар обережно поклав її до колиски.

— З тебе був би добрий татуньо, — жартувала господиня.

Був би, та, шкода, що ворона не може до нас потрапити... і, — додав, сміючись: — хоч би Дорля не так дуже зі мною сварилася!

Пригадав собі, що має ще заграти вечерничникам на вечерницях, щоб жінці заробити щось на кужілку, взяв дуду, що з нею не так радо розставався малий Павлик, сказав „на добраніч“ і пішов. За ним подався господар, щоб замкнути двері. Але вийшов перед нього аж на ґанок і там потихеньку запитався дударя, чи з ним ішов із міста й драженовський дядько.

— Ні, лишився в корчмі. Присівся до тих сусідів і щось з ними перешептувався. Але я не зрозумів і словечка. А ти, я тобі теж маю щось сказати. Ганця мені перша призналася, як за тебе боїться. Гадає, дурна, що ти її вже не любиш, що часто задумуєшся, не говориш нічого, як би тобі на серце спала яка туга... Як би мені мати таку жінку, я-б не переставав сміятися, увесь світ довкола мене процвітав би. Так памятай: на що це все? Жінка як жінка: що в рот упало, те все пропало...

Сказав „добраніч“ і за хвилину пропав у темряві. Молодий господар не зараз подався до хати, але постояв на ґанку і через подвіря вліпив очі в хату своєї матері. В вікні блимало ще світло. Пізні гості ще були там. Йому захотілося знову до вікна, але нараз собі розміркував і повернувся до сіней. Зі світлиці доходив милий голосок його дружини, що доспівувала:

...треба мамі спокій дати...

Аж тепер живіше станули перед ним дудареві слова: маючи голову, повну інших думок, він їх тоді чув через половину. Жінчин голос, до якого звик, видався йому в ту мить таким, як колись, коли він іще парубком тайкома чув її, як співала в городі. Голос був і досі такий самий свіжий і приємний, і як він заздрів її тепер зігнуту над дитинкою в колисці, туман думок розійшовся, він мусів прояснити своє обличчя та усміхнутися до своєї дружини.

Цього вечера молода господиня лягла спати заспокоєна, розрадувана.

Рудавий вугіль скипки, догорівши, жеврів іще хвилинку в темній світлиці, потім погас, і темрява затопила все довкола. Спали всі, тільки господар лежав коло малого Павла, та не міг звести ока. Старі думки знову до нього навернулись. Чув віддих свого синочка, що запав у здоровий, глибокий сон, чув рівний спокійний віддих дружини й Ганальки, але на все це не звертав уваги. Бувало, що прислухаючись до цього, спокійно засипав самий... тепер він не прислухався. А проте слух напружував. Чекав, чи не прийде мати, не застукає, не гукне на нього. Але нічого не було чути. За хвилину встав і підійшов до вікна.

Напроти, в матері ще горіло світло.

Виглядав, чекав...

ВЕЖІ МОВЧАНКИ.

Для перських поклонників вогню, що їх називають парсами, є вогонь, вода й земля святими. Тому вони не палять небіжчиків на огнищах, як індуси, не кладуть їх у землю, як християни, ані навіть не сміють їх кидати в воду, тільки кладуть їх на залізний рушт у низьких, широких, згори відчинених вежах та лишають їх там їх власній долі. В Бомбаї, де парси творять велику кольонію, ці „вежі мовчанки“ побудовані на лісистому горбі, неприступному для чужинця. Кругом в галуззю старезних дерев сидять сотки голошиїх супів і чигають на добичу. Ледви положать якого мерця у вежу, вже кидаються супи з криком на нього і протягом кількох годин лишаються тільки самі кости. Соняшний жар висушує кістяк, а ввечері приходять вартівники й скидають його в глибоку яму посеред вежі.

В Персії, вітчині приклонників науки Зарату-стри, є парсів уже дуже мало. Але й там є їх „вежі мовчанки“, звичайно на горбі поза мурами міста. Є це великі круглі будівлі, пересічно 8 метрів заввишки та 20 метрів у промірі, з гладкими му-

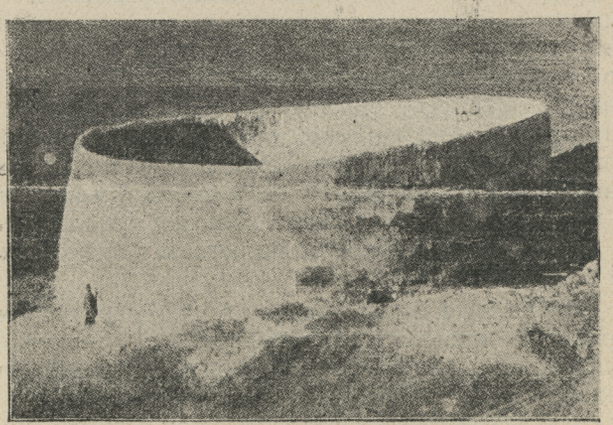

рами без вікон. До них вкидають трупи, які там лежать і розпадаються в порох.

ВІСТІ З „ПРОСВІТИ“

Внутрішня позичка. — Дар „Просвіті“.

Місяць листопад пройшов під знаком орґанізування допомоги „Просвіті“. Орґанізатори централі роз'їхались в край, щоб познайомити громадянство з матеріяльним положенням Товариства і його причинами, вислухати його думок та поглядів і зорґанізувати на місцях комітети, які вели би позичкову акцію. Відрадним фактом є те, що усе наше громадянство мимо важкої господарської скрути поставилося дуже прихильно до справи негайної допомоги Т-ву. Не тільки створено комітети для переведення внутрішньої позички, але й делеґати читалень зобовязалися протягом місяця грудня вирівнати залеглі членські вкладки та на поважну квоту закупити в книгарні Т-ва „Просвіта“ книжки до читальняних бібліотек.

Слід відмітити, що наше селянство, забираючи на повітових нарадах у дискусії голос, виявило велике зрозуміння ваги „Просвіти“ та потреби негайної помочі, чим дало доказ своєї громадянської зрілости.

А місяць грудень, це місяць „Просвіти“. Здається, що й в найдальші закутини дійшли вже вістки про невідрадний маєтковий стан Товариства. Громадянство зачинає розуміти, що саме недостаточна підтримка з його сторони є причиною цього невідрадного стану. За долю „Просвіти“ спадає відповідальність не тільки на провід, але й на членів. А доказом наших національних почувань, доказом нашої гідности буде місяць грудень, бо в цьому місяці всі зорґанізовані просвітяни, кожне українське серце, ділом докажуть, що дорожать „Просвітою“.

Збірка „Дару Просвіті“ теж наладнана, а читальняні виділи повинні подбати про її якнайкраще переведення. На ширших сходинах членів треба пояснити загрозу істнуванню Товариства та заохотити до як найбільших жертв і в грошах і в натурі, себто в збіжжу чи інш. продуктах, які легко можна збути в місцевій кооперативі чи в Повітовому Союзі Кооператив. В Равщині підносили селяни, що справді тяжко в селі за гріш, але кожний і найбідніший господар може жертвувати копу чи пів копи чіснику. А не забуваймо, що Равщина це один з найбідніших повітів Галичини. Віримо, що при добрій волі і охоті цьогорічна збірка Дару випаде краще, як за останні роки.

Одночасно з нагоди місяця „Просвіти“ та близького кінця року слід усім виділам читалень, усім управам наших споживчих, кредитових та промислових кооператив провірити, чи вплатили вони вже членську вкладку за 1931 рік. Найкрайніша вже пора провірити, чи ці орґанізації сповнили свій статутовий і народній обовязок. Те саме повинні зробити й члени Матірнього Товариства. Чи вплатили вони вже свою членську вкладку?!

Акція за внутрішньою позичкою йде і у Львові і в краю.

У Львові на передове місце у ратуванню „Просвіти“ вибився „Маслосоюз“, якого службовики зложили по нинішній день 4.051.60 зол. готівкою.

Службовики Ревізійного Союзу відбули в цій справі сходини 10. XI. Читальні на передмістях відбули анкети. Ударна кампанія призначена на грудень і є усяка певність, що вдасться, бо візьме в ній участь такий живий та ідейний елемент, як наше студентство.

Також край поставився дуже прихильно до внутрішньої позички.

В Тернополі відбулася 16. X. повітова освітня нарада з делеґатом Мат. Т-ва. Філіяльну округу поділено на 11 районів і зокрема відбуто наради у всіх районах. Нарада ширшого загалу громадянства відбулася дня 18. X.; вибрано комітет з проф. І. Галущинським на чолі; присутні з місця заявили внутрішньої позички на суму 1.518.50 зол., з чого вплатили готівкою 1.166.55 зол.

В Жовкві зорґанізувався повітовий Комітет з головою о. Г. Бідолахою (ЧСВВ), який енергійно взявся до діла як в місті, так і в повіті.

В Бучачі започатковано внутрішню позичку і вибрано комітет.

Дня 4. XI. відбулася районова анкета в Потоці Золотому. Явилось 23 делеґатів від 14 читалень. У дискусії дуже гарно поставило себе селянство. Вирішено заплатити в найкоротшому часі членські вкладки від читалень, дати цілий дохід з одної театральної вистави на потреби Мат. Т-ва й закупити до кожної читальняної бібліотеки книжок на суму щонайменше 50 зол. Зорґанізовано мандрівний Комітет пропаґанди, який має обійти всі села району.

В Монастириськах відбулася освітня анкета в дні 28. X. з делеґатом Мат. Т-ва, вибрано комітет з головою о. Л. Білинським.

В дні 30. X. відбулася повітова анкета в Камінці Струмиловій. Після анкети здекларовано внутрішньої позички на суму 810 зол.

Того самого дня відбулася нарада громадянства в Яворові, вибрано комітет і усталено висоту внутрішньої позички в Яворівщині на 5.000 золотих.

Дня 4. XI. вібулася повітова анкета представників читалень Коломийщини. Сходини інтеліґенції відбудуться пізніше.

В Станиславові акцію внутрішньої позички започаткувала читальня „Просвіти“ на Книгинині - Гірці. Вибрано комітет, який приступив до праці. Дня 9. XI. відбулася ширша нарада представників усіх повітових установ і товариств та передових громадян. Всіх присутних було 98. По живій і річевій дискусії вибрано комітет у складі: д-р Ю. Олесницький, д-р О. Чорненко, інж. Т. Горницький, ст. М. Джердж і дир. М. Мартинець. Усталено висоту внутрішньої позички на Станиславів сумою 15.000 зол. Дня 13. XI. відбувся зїзд голов читалень Станиславівщини. Явились представники 16-ти читалень. Вирішено, що читальні Станиславівщини закуплять книжок до своїх бібліотек на суму коло 6.000 зол. та вирівняють ще в цьому році залеглі членські вкладки.

В Золочеві відбулася дня 2. XI. повітова освітня нарада, на якій позичкову акцію віддано в руки проф. Д. Бурка, д-ра Т. Ваня та інших.

Того самого дня відбулася нарада представників читалень у Раві Руській. Явилося коло 50 відпоручників від 15-ти читалень. Провід у позичковій акції має вести філіяльний виділ. З місця підписали присутні позичку на 520 зол. Багацько

заяв забрали присутні делеґати читалень з собою до поширення між селянами.

В дні 4. XI. ширші сходини громадянства в Калуші. Позичкову акцію вестиме філіяльний виділ при помочі декількох громадян. Усталено висоту внутрішньої позички на Калущину в сумі 5.000 зол.

Дня 5. XI. такі сходини в Долині. Вибрано комітет у складі: д-р О. Дереш, д-р Луців, П. Бойдуник, о. Цимбала, д-р Горбовий і мґ. Паращій. З місця заявили присутні коло 700 зол. Є всі дані надіятись, що висота позички в районі філії дійде до 4.000 зол.

Дня 6. XI. відбулася анкета в Болехові. Ведення позичкової акції поручено філіяльному виділові, а з місця здекларовано понад 700 зол. Усталено висоту позички на Болехівщину в сумі до 3.000 зол.

В районі філії Рожнітів ведення позичкової акції перебрав виділ Філії. Вже зібрано деклярацій понад 500 зол.

Дальші анкети відбулися 3. XI. в Белзі, в Сокалі дві анкети для інтеліґенції і відпоручників читалень з великим успіхом. З місця зібрано на позичку 855 зол.

В Лежайську відбулася анкета в дні 5-го XI. В комітет увійшли д-р Гелецінський і о. Худик, з місця здекларовано 455 зол.

В Ярославі відбулася анкета 6. XI. В комітет увійшли о. Хотинецький, о. Кіхта, д-р Ґелецінський і д-р Хотинецький. З місця здекларовано суму 325 зол.

Того самого дня відбулася анкета в Мостах Великих, 8. XI. в Радехові, а 9. і 10. XI. в Бібрці дві анкети. Селянство Бобреччини піднесло думку зсипу збіжжа на „Просвіту“ по 25 кґ. жита від господаря.

В Ходорові відбуто анкету 11. XI., а в Самборі 16. XI.

В найближчому числі буде обширніше про наради, які відбулися в Надвірній, Делятині, дві в Галичі, в Рогатині, Підгайцях, Бережанах, Перемишлянах, Перемишлі, Самборі, Дрогобичі, Бориславі, Турці, Стрию, Сколім і інших місцевостях. Орґанізація позичкових комітетів незабаром буде покінчена в усіх наших філіяльних і повітових центрах.

Назагал громадянство поставилося до підмоги „Просвіті“ прихильно, однак вимагало точних інформацій щодо ведення господарки в Т-ві та щодо плянів на будуче. Цінні думки висказані громадянством на анкетах та всякі побажання пильно бере під розвагу Головний Виділ і в дальшій своїй праці неодною з них покористується.

З настроїв громадянства.

I.

Дня 22. листопада ц. р. відбулася в Акад. Домі Всестудентська Анкета, скликана Студентською Репрезентацією у прияві 150 студентів(ок) у справі матеріяльної підтримки „Просвіті“.

Анкету відкрив і проводив студ. В. М. Янів. Референував студ. М. Дужий. Секретаріював студ. Б. Дороцький. З рамени Головного Виділу Т-ва „Просвіта“ явився м.-голова д-р І. Брик і дир. С. Маґаляс. Анкета винесла однодушно оці постанови:

В розумінні потреб усієї нації стоїмо на становищі всенаціонального й понадклясового характеру „Просвіти“.

В імя збереження, побільшення й поширення культурних цінностей Української Нації, в імя всебічної активної участи в діяльності товариства й права впливання на неї — у час важкого матеріяльного положення Т-ва, що підкопує основи його існування й дальшої корисної праці для цілого Українського Народу рішаємо:

Взяти активну та масову участь у допомоговій акції Товариству „Просвіта“, як у Львові, так і в цілому краю.

В тій цілі:

1. В цьому році всі українські студенти і студентки стають членами Товариства „Просвіта“.

2. Комітет Львівських Українських Студентських Орґанізацій в порозумінні з канцелярією Товариства „Просвіта“ зорґанізує в місяцях грудень—січень акцію переведення внутрішньої позички „Просвіті“ на терені Львова.

3. Всі студенти(ки), які перебувають у Львові в дні 20. XII. ц. р. зголосять у комітеті свою участь у прилюдній вуличній збірці „Дару Просвіті“.

4. На всі повітові студентські секції в краю накладається обовязок зорґанізувати за порозумінням з відповідними комітетами в повіті (з філіями) підписку внутрішньої позички й збірку „Дару Просвіті“, дбаючи головно, щоби в кожному містечку й селі була збірка якнайточніше переведена в грошах і натурі.

5. Зокрема студенти й студентки використають святочні ферії для пропаґанди матеріяльної підтримки „Просвіті“, для скріплення та поглиблення культурно-освітньої діяльности читалень „Просвіти“, для оснування й поповнювання читальняних бібліотек шляхом закупу книжок у книгарні „Просвіти“ та масового приєднування карних членів Товариству (по думці культ.-освітніх інструкцій — гл. Студ. Шлях ч. 3—4, стор. 90—93). Зі своєї діяльности в цій ділянці зложать усі секції зараз по святочних феріях точні звідомлення для Студентської Репрезентації.

6. Студентство Львівських Високих Шкіл, перебуваючи більшу частину року у Львові, займеться орґанізуванням усього львівського міського населення по читальнях „Просвіти“ та своєю інтенсивною культ.-освітньою працею змагатиме до скріплення українського елєменту Львова.

7. Студентська суспільність звертається зокрема до всього українського громадянства, до всіх його станів, до всіх українських партій, інституцій та установ з гарячим зазивом зайнятися орґанізовано й масово справою допомоги Т-ву „Просвіта“.

8. Анкета вважає, що справу треба якнайбільше спопуляризувати й використати доступну пресу для пропаґанди ухвалених резолюцій.

Резолюції ці прийняли приявні оплесками, а в голосуванні одноголосно.

Одночасно анкета ухвалила ще додаткові резолюції:

9. Всі студентські орґанізації виделеґують певну кількість своїх членів до активної диспозиції збірковому комітетові при Львівськім Комітеті Українських Студ. Орґанізацій.

10. Студентська анкета взиває кожну студентську орґанізацію підписати внутрішню позичку „Просвіті“ в міру своєї спроможности.

11. Студентська анкета взиває Студентську Репрезентацію поробити негайно заходи для заснування студентської читальні „Просвіта“. Крім того: Студентська анкета приймає з признанням до відома заяву Ради Українських Студентських Орґанізацій у Львові, що

а) віддає усіх своїх членів до розпорядимости Комітетові для переведення збірки;

б) оподаткувала всіх своїх членів по 10 зол. на позичку „Просвіті“, платних ратами до 10. кожного місяця — і кличе на довільну квоту всіх членів інших студентських товариств.

Львівський Комітет Українських Студ. Орг. проголосив, щоби до наміченої праці зголошувалися товариші й товаришки в Акад. Домі вже від сьогодні щоденно від 13-ої до 15-ої год.

Голос нашого студентства в справі „Просвіти“ та його щире бажання і заклик підтримати її морально й матеріяльно мусить найти свій належний відгомін серед загалу українського громадянства.

II.

Анкета читалень Філії Львів-повіт.

Анкета відбулася 27. XI .с. р. Присутних 30 осіб, заступлених 17 читалень. На анкеті виголошено 2 реферати на тему: „До чого стремить „Просвіта“ і роля читалень в переводженні завдань „Просвіти“ та „Матеріяльне положення Т-ва „Просвіта“. По рефератах розвинулася живіша дискусія, почім ухвалено отсі резолюції: 1. Зібрані представники читалень філії Т-ва „Просвіта“ ім. М. Шашкевича у Львові на повітовій нараді дня 27. листопада 1931 р. по переведеній дискусії вирішують: 1. розвинути якнайінтензивнішу освітню працю по читальнях, до чого першим кроком буде основне перестудіювання на цілім ряді засідань читальняних виділів методичних вказівок поданих в виданнях „Просвіти“, 2. використати всі неділі і свята на голосні читання часописів і відповідних книжок з метою ширення знання і самовиховання, 3. доложити всіх можливих заходів, щоби збільшити читальняні бібліотеки і найдальше до 31-го січня 1932 р. закупити книжок у книгарні „Просвіти“ на суму найменше 100 зол. з тим, що філія в виїмкових випадках може ту суму знизити, 4. повести якнайенерґічнішу пропаґанду за збільшенням членів читалень і Матірнього Товариства та подбати, щоби всі вони доповнили вкладки за 1931 р. та до березня 1932 р. зложили повну вкладку за 1932 р., 5. подбати, щоби всі члени читальняних виділів обовязково стали членами Матірнього Товариства, 6. розуміючи тяжке матеріяльне положення Матірнього Товариства, накладають на членів читальняних виділів обовязок зложити титулом безпроцентової позички найменше по 5 зол. та повести енерґічну позичкову акцію в своїй громаді з тим, що львівський і винницький судовий повіт мають дати 8 тисяч зол. позички, а читальні з того району закупити книжок на суму не менше 3.000 зол., 7. наложити на читальні обовязок скликати в першій половині грудня 1931 р. надзвичайні сходини членів для підготування збірки „Дару Просвіті“, та іншими можливими способами повести пропаґанду так, аби та збірка принесла якнайбільший матеріяльний вислід.

III.

З районової анкети в Потоці Золотому. Слова селянина п. М. Сеника зі Стінки:

„Українське громадянство не може байдужно дивитися на теперішнє положення „Просвіти“, тим більше, що воно вже не є тим громадянством, що було перед 63 роками. В обороні української душі, щоби не стягнути на себе проклону грядучих поколінь, ми мусимо випровадити „Просвіту“ на тривку матеріяльну підставу. Теперішнє положення „Просвіти“ сильно загрожене, алеж і український нарід великий. Трошки зрозуміння для важної справи, трошки щирої охоти помогти їй — а вратуємо нашу „Просвіту“ і в парі з тим збережемо теж і нашу національну честь“.

IV.

З повітової анкети в Раві Руській. Слова селянина Луцика з . . . . .

„Братя селяни, кожному з нас лучалося, що часом нехотячи заїхав в багно. Через таку власне необережність впхнули ми в нього наше Т-во. Але чейже ще ніхто з нас не чипів у багні навіть одного дня. Чим мерщій виїздив з нього. Так само з Товариством. Ми селяни жиластими руками витягнути його мусимо як найскорше, щоби сусіди не сміялися“.

V.

Селяни з села Вербиці, равського повіту, який, як відомо, належить до найбідніших повітів Галичини, здеклярували на внутрішню позичку 350 зол., з чого 64 зол. вплатили готівкою.

VI.

На засіданню виділу читальні „Просвіти“ в Васючині в справі допомоги Т-ву „Просвіта“ на віддовження зложили громадяни Васючина і місцеві установи титулом безпроцентової позички заяви на 200 зол. Грошеву рату в сумі 75 зол. вислали рівночасно чеком.

VII.

З засідання виділу читальні в Миклашові:

Всі члени виділу уділюють по 5 зол., разом 35 зол., а читальня квоту 30 зол. в двох ратах, платних 15. листопада і 30. грудня.

Курси бібліотекознавства і режисерів.

Філія Львів-місто влаштувала курс бібліотекознавства. Курс почався 20. X. Учасників зголосилося понад 30. Фреквенція учасників доволі правильна. Викладали на курсі проф. І. Свенціцький, п. Н. Дорошенко, проф. В. Радзикевич і проф. О. Терлецький. Курсанти відвідали двічі Національний Музей, Музей Наук. Т-ва ім. Шевченка, а мають ще відвідати друкарню „Діла“.

Курс режисерів зачався 29. X. Учасників біля 120. Лекції йдуть при великім зацікавленню слухачів. Окрім теорії практичні вправи в характеризації із світляними показами.

Рівень обох курсів високий.

Від Адміністрації.

1. Просимо Шановних Передплатників вирівняти залеглу передплату за журнал до 31. XII. 1931 р.

2. Заплатити дальшу передплату за журнал хочби на пів року.

3. Приєднати ТІЛЬКИ ПО ОДНОМУ ПЕРЕДПЛАТНИКОВІ ЖУРНАЛУ.

4. Вимагати по всіх Читальнях, Бесідах, кав арнях, ресторанах та інших публичних льокалях, які відвідують українські громадяни, щоби там по руч журналів і ґазет інших народів, був журнал „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ".

5. Комплєти II., III. і IV. річників журналу „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ" можна замовляти в Адміністрації по ціні: 18.— зол. за брошурований і 23.— зол. за оправлений в півполотно з золотими витисками на фронті і хребті.

6. Окремі окладинки з півполотна з золотими витисками на фронті і хребті для річників I., II., III. і IV. можна замовляти в Адміністрації по ціні 3.— зол. за окладинку, з пересилкою 3.70 зол.

7. Коли Ш. Передплатник не комплєтує річників, а має в себе числа 7, 8, 9 і 12 I-го річника і числа 1(13), 2(14), 3(15), 4(16) і 5(17) II. річника, просимо нам їх переслати, а вартість їх по 1.50 зол. за число запишемо на рахунок передплати.

КУПУЙТЕ КНИЖКИ В КНИГАРНІ „ПРОСВІТИ"

Кожна читальня і філія „Просвіти" повинна купити в книгарні „Просвіти" книжок хочби на 100 зол. — Це буде найкраща допомога Т-ву „Просвіта"!

В книгарні можна набути всі українські книжки зі всіх галузів знання.

Замовлення слати на адресу:

Книгарня „Просвіти"

Львів ул. Руська ч. 1.

Читайте
пренумеруйте
й розповсюднюйте

одинокий краєвий студентський місячник-журнал

„СТУДЕНТСЬКИЙ ШЛЯХ"

Перший річник (1931), що обіймає однонівку і 4 подвійні числа, можна набути за 5 зол. у Редакції, Львів, вул, Супінського ч. 21 (укр. Акад. Дім).

Попирайте рідний промисл!

Ширіть клич „Свій до свого!"

ПЕРША ТА ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА
:-: ФАБРИКА ПАПЕРЦІВ І ТУТОК :-:

„КАЛИНА"

кооперативи „БУДУЧНІСТЬ" в Тернополі поручає знані зі своєї першої якости

ПАПЕРЦІ „КАЛИНА"
І ТУТКИ „КАЛИНА"

ТОВАР ПЕРШОРЯДНИЙ.

ЦІНИ КОНКУРЕНЦІЙНІ.

Купуючи паперці і тутки „КАЛИНА", причиняєтесь до розросту рідного промислу і даєте заробіток українському робітництву.

Маючи на увазі це, що кооп. „Будучність" значну частину своїх зисків стало віддає Т-ву „Просвіта" і „Рідній Школі" та іншим українським культурно-гуманітарним установам, ціле українське громадянство, що не може визбутись налогу куріння, обовязане купувати лиш паперці і тутки „КАЛИНА".

1841 Рік заложення 1841

О. Т. ВІНКОВРА СИН

ЛЬВІВ, РИНОК 28.
Тел. ч. 19-96.

Поручає по найдешевших цінах:
ФАРБИ олійні, емальові, артист., ЛЯКЕРИ краєві і заграничні, ЩІТКИ всілякого роду, ЩІТОЧКИ до зубів і нігтів, ТРІПАЧКИ, піряні МЕТЕЛЬЦЯ, ПЕНЗЛІ артистичні і лякерничі, РОГІЖКИ, ХІДНИКИ кокосові, ПОЛОТНО, КАРТОНИ І ПРИБОРИ до малювання, ОЛИВУ до палення і КНОТИ, ПЕРФУМУ, воду кольонську і косметики, ФАРБКИ до білля в порошку, ПАСТУ до підлоги, ПОРОШОК дріжджевий, ШМІР до возів, ШНУРИ всякого роду, БАТОГИ і ПУЖАЛНА.

ДЛЯ КООПЕРАТИВ СПЕЦ. ПІЛЬГИ І РАБАТ.

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТ
№ 1

Видає Т-во „Просвіта". — За редакцію відповідає Д-р Іван Брик. — З друкарні Вид. С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.